

KARO NUSIKALTIMAI IR NUSIKALTIMAI ŽMONIŠKUMUI: TARPTAUTINIS IR NACIONALINIS DISKURSAS

GABRIELĖ JUODKAITĖ-GRANSKIENĖ

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros profesorė
Socialinių mokslų (teisė) daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas gabriele.juodkaite-granskiene@tf.vu.lt

TOMAS VERSEKĖNAS

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo
Teisės tyrimų grupės teisėjo padėjėjas
Gynėjų g. 6, 01109 Vilnius
El. paštas t.versekenas@lat.lt

SVETLANA MELNIČENKO

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo
Teisės tyrimų grupės konsultantė
Gynėjų g. 6, 01109 Vilnius
El. paštas s.melnicenکو@lat.lt

ĮVADAS

Tarptautiniai nusikaltimai – nusikaltimai žmoniškumui, karo nusikaltimai, agresija – yra itin pavojingas kėsinimasis į pagrindines žmonių bei jų grupių teises, paprastai padarant labai didelės žalos ne tik atskiriems nukentėjusiesiems, bet ir tam tikros teritorijos ar valstybės gyventojams, jų grupėms ir daugeliui jų narių, viešam ir privačiam turtui ir kt., todėl veiksmingas baudžiamosios atsakomybės už tokius nusikaltimus taikymas yra itin svarbus tiek daugelio nukentėjusiųjų teisių ir interesų gynimo, tiek bendro visuomenės ir valstybės, dažnai net reikšmingos pasaulio bendruomenės dalies intereso požiūriu. Deja, tarptautinių nusikaltimų specifika – sąsajos su tam tikros valstybės ar valstybių ir

(ar) organizacijos (organizacijų) politika, mechanizmo sudėtingumas, daugelio organizuotų struktūrų panaudojimas, nusikaltimų mastas, kaltininkų, nukentėjusiųjų, padarytų veikų skaičiaus, geografinės padėties aspektai, taip pat susijusio teisinio reguliavimo sudėtingumas paprastai lemia daug iššūkių teisėsaugos institucijoms, įgyvendinančioms baudžiamąją atsakomybę dėl tokių nusikaltimų, todėl neretai nuo jų padarymo iki teisingumo įvykdymo praeina itin daug laiko.

Pagal visuotinai pripažįstamus tarptautinės teisės principus, įtvirtintus ir Lietuvos teisėje, tarptautiniams nusikaltimams yra taikomas išskirtinis (išimtinis) baudžiamojo persekiojimo mechanizmas:

- negalioja senaties terminai;
- negalioja draudimas taikyti baudžiamąjį įstatymą atgaline tvarka.

Taip pat pripažįstama (pavyzdžiui, 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos dėl civilių apsaugos karo metu 146 straipsnis, 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomo protokolo dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) (toliau – Ženevos konvencijų Papildomas I protokolas) 85 straipsnio 1 dalis, kt.), kad bet kuris nacionalinis teismas yra kompetentingas persekioti asmenį už padarytus karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui nepriklausomai nuo jų padarymo vietos, asmens, padariusio juos, pilietybės, jų draudimo nacionaliniu lygmeniu egzistavimo. Šį principą atliepia nacionalinis reguliavimas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 7 straipsnyje yra nustatyta, kad už nusikaltimus, už kuriuos atsakomybė yra nustatyta tarptautinių sutarčių pagrindu, BK taikomas nepriklausomai nuo to, kokia yra asmenų pilietybė, gyvenamoji vieta, nusikaltimo padarymo vieta, veikos kriminalizavimas nacionalinėje teisėje. Karo nusikaltimai ir nusikaltimai žmoniškumui priskirtini nusikaltimams, už kuriuos atsakomybė yra nustatyta tarptautinių sutarčių pagrindu (BK 7 straipsnio 1 dalies 1 punktą). Už šias veikas persekioti galima net ir nesant tokių veikų tiesioginio draudimo nacionalinėje teisėje („faktas, kad nacionalinė teisė nenustato bausmės už veiką, kuri laikoma nusikaltimu pagal tarptautinę teisę, neatleidžia šią veiką atlikusio asmens nuo atsakomybės pagal tarptautinę teisę“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas)).

Taigi, laikantis principo, kad niekas negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo, baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus dėl veikų, padarytų iki atsakomybės už šiuos nusikaltimus įtvirtinimo nacionalinėje teisėje, grindžiama veikos padarymo metu galiojusiomis visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis ar civilizuotų tautų pripažintais bendraisiais teisės principais. Siekiant tinkamai vykdyti baudžiamąjį persekiojimą už tarptautiniu mastu pripažintas nusikalstamas veikas tampa aktualūs šie aspektai:

- uždraustos veikos tarptautinėje teisėje buvimas;
- baudžiamojo įstatymo galiojimo laike ir erdvėje aspektai;

- įsakymo vykdymo kaip baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės, bendrininkavimo klausimai, tam tikrais atvejais – kaltininkų imuniteto nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn klausimas;
 - įrodinėjimo specifika ir baudmės individualizavimui turinčių reikšmės aplinkybių vertinimas;
 - *in absentia* procesas.
- Straipsnis skirtas aptarti kai kuriuos iš jų išsamiau.

1. TARPTAUTINIŲ NUSIKALTIMŲ RAIDA, RŪŠYS IR TERMINOLOGIJA

Tarptautiniu teisiniu jėgos panaudojimo uždraudimu galima laikyti 1899 m. ir 1907 m. Hagos konferencijų priimtas konvencijas (1899 m. liepos 29 d. I Hagos konvenciją dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo, 1907 m. spalio 18 d. II Hagos konvenciją dėl jėgos panaudojimo apribojimo išieškant sutartines skolas). Kaip tik šios konvencijos yra laikomos šiuolaikinės tarptautinės humanitarinės teisės pagrindu, nes jose pirmą kartą buvo įtvirtintas tarptautinis valstybių (1899 m. pasirašant konvenciją dalyvavo 26 valstybės, 1907 m. – 44 valstybės) susitarimas ginčus spręsti taikiai. Štai 1899 m. I Hagos konvencijos preambulėje įtvirtinta, jog susitariančiosios šalys yra „tvirtai pasiryžusios bendradarbiauti, kad išsaugotų visuotinę taiką; pasiryžusios visomis išgalėmis skatinti taikiai spręsti tarptautinius ginčus“. Konvencijoje išvardyti galimi taikūs ginčų sprendimo būdai: gerosios paslaugos ar tarpininkavimas, tarptautinės tyrimo komisijos, tarptautinis arbitražas ir Nuolatinis arbitražo teismas. Valstybės įtvirtino reikšmingą siekį, bet vis tiek pasiliko plačią diskreciją – teisę pačioms spręsti, ar panaudoti jėgą, ar ieškoti taikaus ginčų sprendimo būdo. Štai 1907 m. II Hagos konvencijos 1 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtintas susitariančiųjų šalių įsipareigojimas nenaudoti ginkluotųjų pajėgų ginčiuose, kylančiuose dėl sutartinių skolų, kurių grąžinimo tam tikros valstybės vyriausybė, atstovaudama savo piliečiams, reikalauja iš kitos vyriausybės. Nors tarptautinė bendruomenė sistemingai siekė jėgos panaudojimo uždraudimo, bet šioje konvencijoje suformuluota jėgos panaudojimo ribojimo nuostata buvo gana siaura. Pirma, 1 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad jėgos panaudojimas visgi yra galimas, jeigu valstybė skolininkė atsisako ar ignoruoja pasiūlymą ginčą spręsti arbitražo būdu, vengia susitarti ar neįgyvendina jau priimto susitarimo; antra, šis dokumentas nebuvo taikomas tiesioginėms tarpvyriausybėms paskoloms, o apsiribojo tik sutartinėmis paskolomis. Atitinkamai 1907 m. III Hagos konvencijoje dėl karo veiksmų pradžios įtvirtinta, kad, siekiant palaikyti taikius tarptautinius santykius, karo veiksmai negali prasidėti be išankstinio ir nedviprasmiško perspėjimo, t. y. motyvuoto karo paskelbimo arba ultimatumo dėl sąlyginai paskelbto karo.

Plėtojant taikaus susitarimo idėjas, 1919 m. įsteigtos tarptautinės organizacijos – Tautų Sąjungos (toliau – TS) tikslas buvo užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą bei skatinti tautų bendradarbiavimą. Tautų Sąjungos Pakto 10 straipsnyje įtvirtintas TS narių įsipareigojimas gerbti ir saugoti visų šios tarptautinės organizacijos narių teritorijos neliečiamybę ir politinę nepriklausomybę nuo išorinės agresijos.

1945 m. buvo priimta Jungtinių Tautų (toliau – JT) Chartija (toliau – Chartija), kurią šiuo metu yra ratifikavusios 193 pasaulio šalys. Chartijos 1 straipsnyje įvardijami JT tikslai, iš jų pagrindinis – tarptautinės taikos ir saugumo palaikymas, agresijos veiksmų sustabdymas. Chartijos 2 straipsnio 4 punkte skelbiama, kad susitariančiosios valstybės įsipareigojo „susilaikyti nuo grasinimo jėga ir jos panaudojimo tiek prieš kurios nors valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę, tiek bet kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais“.

Analizuojant tarptautinius dokumentus iš karto akivaizdi agresijai, ginkluotam konfliktui įvardyti vartojamų sąvokų gausa ir dažniausiai sinonimiška jų vartoseną. Tuo dažnai siekia pasinaudoti kaltinamieji tokio pobūdžio veikomis, siūlydami skirtingas jų interpretacijas¹. Štai terminas „jėga“ (angl. *force*) yra paminėtas ne tik Chartijos 2 straipsnio

1 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo mišri išplėstinė septynių teisėjų kolegija 1991 m. sausio 13-osios byloje pažymėjo, jog nors kasatoriai kalba apie paskelbtą karą kaip būtinąją karo nusikaltimų inkriminavimo sąlygą, nagrinėjamoje byloje yra konstatuota, kad veikos buvo įvykdytos ginkluoto konflikto ir agresijos metu, o tai yra pakankama sąlyga kvalifikuoti jas kaip karo nusikaltimus. Ženevos konvencijos dėl civilių apsaugos 2 straipsnyje nurodyta: „Konvencija taikoma visais atvejais, kai skelbiamas karas arba kyla koks nors kitas ginkluotas dviejų arba kelių aukštųjų susitariančiųjų šalių konfliktas, net jei viena iš jų karo nepripažįsta.“ JT, kaip minėta, kalba apie agresijos veiksmus, kurie iš esmės suprantami kaip vienos valstybės ginkluotųjų pajėgų panaudojimas prieš kitą valstybę Jungtinių Tautų Chartijai prieštaraujančiu būdu, arba kitus taikos pažeidimus. Atitinkamai minėtoje Tarptautinio Teisingumo Teismo Nikaragvos byloje (1986 m. birželio 27 d. sprendimo 195 punktas) deklaruojama: ginkluotas konfliktas nebūtinai turi būti ir dažnai nėra tradicinio tipo konfliktas tarp reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų vienos ar kelių valstybių teritorijoje. Nikaragvos prieš Jungtines Amerikos Valstijas atvejis parodė, kad ginkluotas konfliktas (t. y. ginkluotas užpuolimas, kuris suteiktų užpultai valstybei teisę veikti savignyos tikslu) turi būti suprantamas kaip apimantis ne tik reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų veiksmus peržengiant tarptautinę sieną, bet ir siuntimą ginkluotų būrių, grupių, nereguliariųjų pajėgų ar samdinių valstybės ar jos vardu, kurie prieš kitą valstybę vykdo ginkluotos jėgos veiksmus, pagal sunkumą prilygstančius faktiniam reguliariųjų pajėgų vykdomam ginkluotam išpuoliui, arba jos reikšmingą dalyvavimą jame. Todėl jei valstybė siunčia ginkluotą būrį į kitą valstybę, turėdama tikslą nuversti pastarosios vadovus arba pulti civilius tos valstybės gyventojus, tai siunčiančioji valstybė vykdo ginkluotą puolimą (ataką). Kasatorių argumentai dėl įsakymo vykdyti draudžiamą karo ataką ir jos vykdymo (BK 111 straipsnio 1 dalis), teigiant, kad apeliacinės instancijos teismas draudžiamą karo atakos požymį aiškino pernelyg plačiai, nes karo ataka sietina tik su tarptautiniu ginkluotu konfliktu arba karu, o Lietuvos Respublika nesikreipė į tarptautinę bendruomenę, kad 1991 m. sausio 13 d. įvykiai būtų pripažinti tarptautiniu ginkluotu konfliktu, ir nepateikė TSRS notos, kad ši išreikštų savo poziciją dėl šių įvykių, nėra pagrįsti. Konvencija taikoma visais atvejais, kai skelbiamas karas arba kyla koks nors kitas ginkluotas dviejų arba kelių aukštųjų susitariančiųjų šalių konfliktas, net jei viena iš jų karo nepripažįsta. Taigi pagal tarptautinės humanitarinės teisės normas civilių apsauga užtikrinama nepaisant šalių ginkluoto konflikto vertinimo. Analogiškai nuo draudžiamą karo ataką prieš civilius vykdančiojo pozicijos nepriklauso ir šio būtinąjo nusikalstamos veikos sudėties požymio teisinis vertinimas BK 111 straipsnio prasme (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022).

4 punkte: ginkluota jėga (angl. *armed force*) yra minima Chartijos preambulėje, o ginkluotas užpuolimas (angl. *armed attack*) – 51 straipsnyje, kuriame kalbama apie savignos teisę. Agresijos sąvoka buvo vartojama ir specialiosiose agresijos draudimo sutartyse; plačiausiai iš jų žinoma 1933 m. liepos 3 d. Konvencija dėl agresijos apibrėžimo (vadina- moji Londono konvencija), kurią sudarė TSRS ir dar aštuonios (penkios Europos ir trys Azijos) valstybės. Lietuva su TSRS 1933 m. liepos 5 d. sudarė analogiško turinio dvišalę konvenciją. Po Antrojo pasaulinio karo priimtuose Niurnbergo ir Tokijo tarptautinių karo tribunolų statutuose, o vėliau ir nuosprendžiuose, pirmą kartą agresija (kuri buvo priskirta prie nusikaltimų taikai) apibrėžta kaip tarptautinis nusikaltimas, užtraukiantis individualią baudžiamąją atsakomybę aukščiausio lygio vadovams. Agresijos karas buvo įvardytas kaip sunkiausias tarptautinis nusikaltimas. Niurnbergo nuosprendyje pabrėžta, kad tik nubaudžiant asmenis, atsakingus už tarptautinių nusikaltimų įgyvendinimą, yra įmanoma įtvirtinti praktinę karo uždraudimo reikšmę. Agresijos karo įvardijimas kaip sunkiausio nusikaltimo nėra vien simbolinis, nes agresija dažniausiai ir sukuria sąlygas įgyvendinti kitus tarptautinius nusikaltimus. Niurnbergo tribunolas buvo tik *ad hoc* tribunolas, bet jo statute ir priimtame nuosprendyje įtvirtinti agresijos uždraudimo ir individualios atsa- komybės už ją standartai yra labai reikšmingi, – vėliau JT įtvirtino juos kaip tarptautinės teisės principus. Be to, 1974 m. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijos Nr. 3314 (XXIX) 3 straipsnyje pateiktas nebaigtinis sąrašas aktų, kvalifikuotinių kaip agresija: ginkluotas ki- tos valstybės teritorijos užpuolimas, karinė okupacija ar teritorijos prisijungimas, atliktas panaudojant jėgą; teritorijos bombardavimas; uostų ar pakrančių blokada; kitos valstybės ginkluotųjų sausumos, jūrų ar oro pajėgų užpuolimas; ginkluotųjų pajėgų, kurios pagal sutartį su kita valstybe yra joje dislokuotos, panaudojimas prieš šią valstybę; leidimas pa- naudoti valstybės teritoriją agresijos aktui prieš trečiąją valstybę atlikti; ginkluotų būrių, grupių, nereguliarųjų pajėgų ar samdinių, prieš kitą valstybę vykdančių tokius ginkluotos jėgos panaudojimo veiksmus, kurių sunkumas prilygsta pirmiau minėtiems veiksams, siuntimas į kitą valstybę. Šiame kontekste svarbu tai, kad Chartija yra paprotinės tarp- tautinės teisės normų rinkinys, taigi galioja visoms valstybėms, – net toms, kurios nėra JT narės; be kita ko, jėgos panaudojimo draudimo principas yra universalus tarptautinės teisės principas (*ius cogens*) (*Nikaragva prieš Jungtines Amerikos Valstijas* [ICJ], 1986 m. birželio 27 d., 183–190 punktai).

1998 m. priimto Romos statuto (jį ratifikavo 122 valstybės) 1 straipsnyje teigiama, kad šiuo statutu įsteigiamas Tarptautinis baudžiamasis teismas (toliau – TBT), – nuola- tinė institucija, įgaliota vykdyti savo jurisdikciją asmenims už labai sunkius, tarptautinei bendrijai susirūpinimą keliančius nusikaltimus, nurodytus šiame statute, ir papildanti nacionalinę baudžiamąją jurisdikciją, kai egzistuoja jos taikymo sąlygos: šalis prisijungu- si prie Statuto vykdymo arba pripažįsta TBT jurisdikciją, veika padaryta po Statuto įsi- galiojimo ir kt. Romos statuto 5 straipsnyje įvardyta, kad TBT jurisdikcijai priskiriamos

keturios nusikaltimų rūšys: genocidas, nusikaltimai žmoniškumui, karo nusikaltimai ir agresijos nusikaltimas. Romos statuto 8 *bis* straipsnyje (šis straipsnis į Statutą įterptas 2010 m. birželio 11 d. priėmus TBT Romos statuto pakeitimus dėl agresijos nusikaltimo, įsigaliojusius 2016 m. gruodžio 7 d.) agresijos nusikaltimas apibrėžiamas kaip „asmens, galinčio veiksmingai kontroliuoti valstybės politinius ar karinius veiksmus ar jiems vadovauti, planuojamas, rengiamas, inicijuojamas ar vykdomas agresijos aktas, kuris savo pobūdžiu, sunkumu ir mastu akivaizdžiai pažeidžia Jungtinių Tautų Chartiją“; agresijos aktas – „vienos valstybės ginkluotųjų pajėgų panaudojimas prieš kitos valstybės suverenitetą, teritorinį vientisumą ar politinę nepriklausomybę arba bet koku kitu Jungtinių Tautų Chartijai prieštaraujančiu būdu“². Taigi, terminas „agresijos aktas“ vartojamas kalbant apie valstybės veiksmus, o „agresijos nusikaltimas“ – apie individualią tarptautinę baudžiamąją atsakomybę. Nagrinėti individualios baudžiamosios atsakomybės klausimą galima pradėti tada, kai agresijos aktas jau įvykdytas. Agresijos nusikaltimas gali būti inkriminuotas asmeniui, galinčiam veiksmingai kontroliuoti valstybės politinius ar karinius veiksmus ar jiems vadovauti, kai planuojamas, rengiamas, inicijuojamas ar vykdomas agresijos aktas, kuris savo pobūdžiu, sunkumu ir mastu akivaizdžiai pažeidžia Chartiją. Už agresijos nusikaltimą galės būti persekiojami tik asmenys, galintys veiksmingai kontroliuoti valstybės politinius ar karinius veiksmus arba jiems vadovauti. Už šio nusikaltimo įgyvendinimą kaltais galės būti pripažinti valstybės vadovai, pavyzdžiui, prezidentas, ministras pirmininkas, arba kariniai lyderiai, tarkim, gynybos ministras ar kariuomenės vadas. Kitų trijų rūšių nusikaltimų – karo nusikaltimų, nusikaltimų žmoniškumui ir genocido – įgyvendintojais gali būti pripažinti bet kurie juos padarę asmenys, už agresijos metu padarytus tarptautinius nusikaltimus jie atsako nepriklausomai nuo to, ar baudžiamojon atsakomybėn už agresiją buvo patraukti ir minėtieji aukštesnio rango asmenys. Agresija sprendžiant tokių asmenų baudžiamosios atsakomybės klausimą (atsižvelgiant ir į atitinkamą nacionalinį teisinį reguliavimą) yra vertinama kaip požymis, apibūdinantis karo nusikaltimų padarymo laiką. Kartu pabrėžtina, kad karo nusikaltimų kontekstas jų laiko požiūriu tarptautinėje baudžiamajoje teisėje siejamas būtent su ginkluotu konfliktu (taip pat okupacija), o agresija savaime nėra karo nusikaltimų (taip pat ir genocido, nusikaltimų žmoniškumui) požymis (pavyzdžiui, Žilinskas, 2011; Žilinskas, 2022).

Tarptautinės teisės doktrinoje nurodoma, kad norint konstatuoti agresijos akto įvykdymą reikia nustatyti, jog viena valstybė panaudojo jėgą prieš kitą valstybę. Tarptautinės teisės teorijoje yra skiriami keturi pagrindiniai atvejai, kai ataka gali būti priskiriama vals-

2 Pabrėžtina, kad Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos Nr. 3314(XXIX) 1 straipsnyje įtvirtinta agresijos samprata perkelta ir į nacionalinę teisę – 2000 m. liepos 17 d. Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymo 2 straipsnio 1 dalyje agresija apibrėžiama kaip ginkluotos jėgos panaudojimas ar grasinimas panaudoti ją prieš Lietuvos Respublikos suverenitetą, teritorijos vientisumą ar politinę nepriklausomybę.

tybei (Tsagourias, 2012, Vol. 17,2, 236; International Law Commission, art. 11): 1) ataka yra atliekama valstybės organų (institucijų); 2) ataka atlikta tam tikros grupės asmenų ar vieno asmens, kuris buvo valstybės apmokytas, kontroliuojamas arba jam buvo vadovaujama; 3) ataka atlikta nevalstybinio subjekto, bet valstybė toleravo ar nesistengė sustabdyti šio subjekto veiksmų; 4) situacija, kai ataka negali būti priskirta valstybei pagal minėtuosius kriterijus, bet pati valstybė pripažįsta ją kaip savo atliktą. Kariuomenės atlikti veiksmai pagal nurodytus kriterijus yra priskirtini valstybei. Dar vienas požymis, pagal kurį gali būti konstatuotas agresijos akto įvykdymas, yra ginkluotos jėgos panaudojimas prieš kitos valstybės suverenitetą, teritorinį vientisumą ar politinę nepriklausomybę, arba jėga, panaudota bet kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Chartija.

Taigi, atlikta tarptautinių norminių aktų bei praktikos analizė leidžia teigti, kad ginkluoto konflikto terminu siekiama apibūdinti faktinę situaciją, lemiančią tarptautinės humanitarinės teisės taikymą. Tarptautinis ginkluotas konfliktas apibrėžiamas kaip bet koks valstybių nesutarimas, sprendžiamas pasitelkus ginkluotąsias pajėgas, kad ir kokios būtų priežastys ir intensyvumas, taip pat nepriklausomai nuo to, ar buvo oficialiai paskelbtas karas (pavyzdžiui, 1949 m. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais 2020 m. komentaro 251 punktas su tolesnėmis nuorodomis). Būtinoji sąlyga, leidžianti konstatuoti ginkluoto konflikto buvimą, nėra ir tai, kad ginkluotąsias pajėgas panaudotų abi konflikto šalys (Žilinskas, 2016, 106–107). Sąvokos „nesutarimas“ ir „ginkluotosios pajėgos“ abi traktuojamos labai plačiai kaip tik tam, kad susidariusi karinės jėgos panaudojimo situacijai iš karto išsigaliojusių tarptautinėje humanitarinėje teisėje nustatytos pareigos atskirti civilį nuo kario (kombatanto), karinį objektą nuo civilinio ir kt., taip pat būtų apibrėžta, kas yra karo nusikaltimai.

2. KARO NUSIKALTIMŲ IR NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI POŽYMIAI

Karo nusikaltimas doktrinoje – tai tyčinė, pavojinga veika, pažeidžianti visuotinai pripažintas kariavimo taisykles arba leistiną elgesį su civiliais, karo belaisviais, kitais asmenimis, kuriems suteikiama tarptautinė apsauga, padaryti karo, ginkluoto konflikto ar okupacijos metu (Žilinskas, 2002; Žilinskas, 2004). Karo nusikaltimais tarptautinėje teisėje laikomi esminiai tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimai, padaryti ginkluotojo konflikto (tai apima ir agresiją) metu ir sukėlę pavojų saugomiems asmenims ar objektams arba pažeidę svarbias vertybes.

Karo nusikaltimų bendruosius požymius sudaro du esminiai elementai: kontekstinis – veiksmai vyko (ne)tarptautinio ginkluoto konflikto kontekste ir buvo su juo susiję; subjektyvusis – tyčia ir žinojimas.

Nusikaltimai žmoniškumui šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje apibrėžiami kaip prieš civilius gyventojus nukreiptos sunkios nežmoniškos veikos (be kita ko, civilių gyventojų žudymas, kitoks nežmoniškas elgesys su jais (tai apima ir sunkų sveikatos sutrikdymą), persekiojimas dėl tarptautinės teisės draudžiamų motyvų), kurios yra didelio masto užpuolimo dalis (taip pat tais atvejais, kai toks užpuolimas rengiamas vykdam ar remiant valstybės politiką), nesvarbu, ginkluoto konflikto ar taikos metu (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-1-693/2017), nors nusikaltimų žmoniškumui suvokimas istoriškai formavosi kaip karo nusikaltimų porūšio (t. y. nusikaltimai žmoniškumui nebuvo atsieti nuo tokių sąvokų kaip „karinis konfliktas“, „karo padėtis“).

Pirmą kartą nusikaltimai žmoniškumui buvo apibrėžti ruošiantis Niurnbergo procesui (1945 m. lapkričio 20 d. – 1946 m. spalio 1 d.). Pagal 1945 m. rugpjūčio 8 d. Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo statuto, pridėto prie 1945 m. rugpjūčio 8 d. Londono susitarimo „Dėl Europos ašies pagrindinių karo nusikaltėlių persekiojimo ir nubaudimo“, 6 straipsnio c punktą, nusikaltimais žmoniškumui buvo pripažinta: civilių gyventojų žudymas, naikinimas, pavergimas, trėmimas, persekiojimas ir kiti nežmoniški veiksmai, įvykdyti iki karo ar karo metu, ar persekiojimas dėl politinių, rasinių ar religinių motyvų, darant ar siekiant padaryti bet kurią nusikaltimą, priskiriamą tribunolo jurisdikcijai, nepriklausomai nuo to, ar tie veiksmai buvo laikomi tos šalies, kurioje jie buvo įvykdyti, vidaus teisės pažeidimais, ar ne.

Remdamasi Niurnbergo tribunolo statutu, JT Tarptautinės teisės komisija suformulavo Niurnbergo principus, kurie 1946 m. gruodžio 16 d. buvo patvirtinti JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija 95(I). Tokia gana nekonkrečia formuluote nebuvo pasitenkinta, todėl nusikaltimų sąvokos ir jų apibrėžtis buvo konkretizuojama keliose specialiosiose konvencijose: 1948 m. Konvencijoje dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį genocidas buvo atskirai įvardytas kaip nusikaltimas žmoniškumui; 1973 m. tarptautinėje Konvencijoje dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį buvo suformuluota apartheido nusikaltimo sudėtis³. Baudžiamumo už nusikaltimus žmoniškumui principų įtvirtinimo prasme taip pat labai svarbi 1968 m. JT konvencija dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui (toliau – 1968 m. JT konvencija dėl senaties netaikymo), kurioje siekiant bausmės neišvengiamumo ir teisingumo buvo atsisakyta baudžiamosios atsakomybės negaliojimo atgal principo. Reikšmingi formuojant nusikaltimų žmoniškumui koncepciją buvo Tarptautinės teisės komisijos rengiami Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektai (pirmoji versija buvo parengta 1951, o paskutinioji – 1996 metais). Nusikaltimai žmoniškumui taip pat buvo

3 Galima manyti, kad šio tarptautinio nusikaltimo aktualumas iš esmės pasibaigė panaikinus apartheido sistemą Pietų Afrikos Respublikoje.

apibrėžti *ad hoc* tarptautinių baudžiamųjų tribunolų (Jugoslavijos, Ruandos) statutuose, vėliau – ir 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute.

Savo ruožtu BK reglamentuojami nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai gali būti sugrupuoti į keletą kategorijų:

1. Nusikaltimas, kuriu siekiama žmonių grupės ar jos dalies sunaikinimo:
99 straipsnis. Genocidas.
2. Nusikaltimai, kuriais vykdoma valstybės ar organizacijos politika:
 - 100 straipsnis. Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis;
 - 100¹ straipsnis. Priverstinis dingimas;
 - 100² straipsnis. Vaikų atskyrimas;
 - 100³ straipsnis. Kankinimas.
3. Nusikaltimai tarptautinės humanitarinės teisės saugomiems asmenims:
 - 101 straipsnis. Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymas;
 - 102 straipsnis. Civilių trėmimas ir perkėlimas;
 - 103 straipsnis. Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ar kitoks nežmoniškas elgesys su jais ar jų turto apsaugos pažeidimas;
 - 105 straipsnis. Civilių ar karo belaisvių prievartinis panaudojimas priešo ginkluotosiose pajėgose;
 - 107 straipsnis. Vilkinimas repatrijuoti karo belaisvius;
 - 108 straipsnis. Vilkinimas paleisti internuotus civilius ar trukdymas repatrijuoti kitiems civiliams.
4. Normų, reglamentuojančių kariavimo būdus ir priemones, vado pareigų vykdymą, pažeidimai:
 - 111 straipsnis. Draudžiama karo ataka;
 - 112 straipsnis. Uždraustų karo priemonių naudojimas;
 - 113¹ straipsnis. Aplaidus arba netinkamas vado pareigų vykdymas.
5. Kitų tarptautinės humanitarinės teisės normų pažeidimai:
 - 106 straipsnis. Saugomų objektų naikinimas ar nacionalinių vertybių grobstymas;
 - 109 straipsnis. Neteisėtas Raudonojo Kryžiaus, Raudonojo Pasmėnulio, Raudonojo Kristalo, Jungtinių Tautų Organizacijos emblemos ar kitos tarptautinės humanitarinės teisės saugomos emblemos (ženkle) ar pavadinimo panaudojimas;
 - 113 straipsnis. Marodieravimas.
6. Nusikaltimas, nukreiptas prieš kitą valstybę:
 - 110 straipsnis. Agresija.

Dauguma formuluojant nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų sudėtis vartojamų sąvokų kyla iš tarptautinės teisės ir turi specifinę reikšmę, kuri nacionalinėje

teisėje nėra apibrėžiama. Pavyzdžiui, saugomos grupės samprata, siekio ją sunaikinti aiškinimas genocido nusikaltimo sudėtyje (BK 99 straipsnis), saugomų asmenų kategorijos (civiliai, karo belaisviai ir kt.) nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų sudėtyse (BK 100, 102 ir daug kitų XV skyriaus straipsnių), tam tikri kiti šių nusikaltimų požymiai (pavyzdžiui, valstybės ar organizacijos politikos, persekiojimo dėl tarptautinės teisės draudžiamų motyvų požymiai tarptautinės teisės draudžiamo elgesio su žmonėmis sudėtyje, BK 100 straipsnis), laiko (karo, okupacijos, aneksijos ir kt.) požymis karo nusikaltimų sudėtyse ir kt.; taip pat baudžiamosios atsakomybės principai (pavyzdžiui, įsakymo vykdymo reikšmė atsakomybei kilti, principo *nullum crimen sine lege* veikimas, kt.). Taigi taikant atitinkamas baudžiamosios teisės normas, jas reikėtų aiškinti atsižvelgiant į nusikaltimų požymių reikšmę, taip pat baudžiamosios atsakomybės principų turinį pagal laiko požiūriu aktualių tarptautinės teisės aktų nuostatas, prireikus – ir į tarptautinių bei kitų teismų praktiką, kurioje galima rasti nacionalinėje praktikoje neišaiškintų požymių turinio atskleidimą.

Kaip antai nusikaltimo žmoniškumui požymis „sunkus sveikatos sutrikdymas ir kitoks nežmoniškas elgesys“ gali būti aiškinamas vadovaujantis Ruandos tribunolo praktika (*Prokuroras prieš Kayishema ir Ruzindana*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai, 1999 m. gegužės 21 d. ICTR-95-1-T, 148–151 punktai), Jugoslavijos tribunolo praktika (*Prokuroras prieš Blaškić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2000 m. kovo 3 d., Nr. IT-95-14-T, 239–244 punktai).

„Kurios nors žmonių grupės ar bendrijos persekiojimo dėl politinių ar nacionalinių motyvų“ požymis gali būti aiškinamas remiantis Romos statuto 7 straipsnio 1 dalies h punkte nurodomais kriterijais, Jugoslavijos tribunolo statuto 5 straipsnio aiškinimais dėl nusikaltimų žmoniškumui veikos (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Kupreškić ir kt.*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2000 m. sausio 14 d. Nr. IT-95-16-T, 621 punktas; *Prokuroras prieš Brđjanin*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2004 m. rugsėjo 1 d. Nr. IT-99-36, 994 punktas; *Prokuroras prieš Kordić ir Cerkez*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2004 m. gruodžio 17 d. Nr. IT-95-14/2-A, 102 punktas; *Prokuroras prieš Kvočka ir kt.*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2001 m. lapkričio 2 d. Nr. IT-98-30/1, 184–185, 220, 217 punktai). Kaip klasikinis (žinoma, ne vienintelis) persekiojimo pavyzdys doktrinoje nurodoma žydų persekiojimo politika Trečiojo reicho laikais (Werle, 2005, 742). Jugoslavijos tribunolo nagrinėti persekiojimo atvejai paprastai susiję su įvairių tautinių ir religinių grupių (priklausomai nuo regiono, pavyzdžiui, bosnių musulmonų, ne serbų ar ne kroatų kilmės gyventojų, albanų) persekiojimu – vadinamaisiais etniniais valymais (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Kvočka ir kt.*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2001 m. lapkričio 2 d. Nr. IT-98-30/1, 186 punktas). Ruandos tribunolo praktikoje nagrinėjamas tutsių etninės grupės, kurios atžvilgiu hutų režimas vykdė genocidą, ir tutsius palaikančių (genoci-

dui nepritariančių) asmenų grupių persekiojimas (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Ruggiu*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai, 2000 m. birželio 1 d. Nr. ICTR-97-32, 22 punktas). Persekiojimo kaip nusikaltimo žmoniškumui veikas gali sudaryti ir atitinkamo sunkumo karo nusikaltimai (pavyzdžiui, nužudymas, tyčinis civilių užpuolimas, žaginimas, seksualinė vergija, plėšikavimas, priverstinis gyventojų perkėlimas, atakos prieš saugomus pastatus, priešo turto sunaikinimas, žr. *Prokuroras prieš Bosco Ntaganda* [ICC], 2019 m. liepos 8 d., ICC-01/04-02/06-2359, 1206 punktas).

Nežmoniškas elgesys, kaip sunkus Ženevos konvencijų pažeidimas (karo nusikaltimas), suprantamas kaip apimantis įvairius kitus (išskyrus konkrečiai nurodytus sunkių pažeidimų sąrašė) rimtus žalos asmeniui atvejus, nežmoniškų sąlygų sudarymą ir kt. (Werle, 2005, 310–311). Jugoslavijos tribunolo praktikoje (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Blaškić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2004 m. liepos 29 d. Nr. IT-95-14-A, 665 punktas), nurodoma, kad nežmoniškas elgesys yra tyčinė veika prieš saugomą asmenį, kuria tyčia sukeliama didelė psichinė žala, fizinės kančios, kūno žalojimas, arba rimtai kėsiniama į žmogaus orumą⁴. Nežmoniškas elgesys apima veikas, kurios nepatenka į kankinimo sąvoką, nors yra kankinimui artimo pobūdžio, bet mažesnio kančios laipsnio. Nežmoniškas elgesys yra tyčinis elgesys, neatitinkantis pagrindinio žmoniškumo principo, tad apima ne tik tokius veiksmus kaip kankinimas ir tyčinis didelių kančių ar sunkaus kūno sužalojimo, sveikatos sutrikdymo sukėlimas, bet ir kitas veikas, pažeidžiančias pagrindinį humaniško elgesio principą, tokias, kuriomis kėsiniama į žmogaus orumą (*Prokuroras prieš Blaškić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2000 m. kovo 3 d. Nr. IT-95-14-T, 154–155 punktai). Nežmoniško elgesio pavyzdžiai Jugoslavijos tribunolo praktikoje – sužalojimai, sumušimai, karo belaisvių ar civilių kalinių naudojimas kaip skydo, karo veiksmuose aktyviai nedalyvaujančių asmenų panaudojimas priverčiamajam darbui, susijusiam su jiems priešiškos šalies karo veiksmais, esant pavojingoms sąlygoms ir kt.⁵ Panašiai, kaip išdėstyta pirmiau, nežmoniškas elgesys apibrėžiamas ir Romos statute bei Romos statuto Nusikaltimų požymiais (priimti valstybių Statuto šalių Asamblėjos pagal Statuto 9 straipsnį), kur nurodoma, kad šio karo nusikaltimo vykdytojas sukelia stiprų fizinį ar psichinį skausmą ar kančias vienam ar keliems asmenims, saugomiems pagal 1949 m. Ženevos konvencijas⁶. Nežmoniškas elgesys daugiausia atitinka tyčinio didelių

4 Taip pat žr.: Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 2020. Article 130: Grave breaches. P. 5245 [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=B0BAF7DBF7E5B3FAC1258584004494BF>

5 Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Topical Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. 2006 Human Rights Watch. P. 45 [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ICTYweb_0.pdf

6 Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 2020. Article 130: Grave breaches. P. 5249.

kančių sukėlimo arba sunkių sužalojimų ar susargdinimų požymius (kitas sunkus Ženevos konvencijų pažeidimas, o pagrindinis jų skirtumas yra tai, kad nežmoniškas elgesys apima ir kėsiniimąsi į žmogaus orumą⁷).

Doktrinoje karo nusikaltimų požymis „teroras prieš civilius gyventojus“ paprastai priskiriamas prie draudžiamų kariavimo būdų (Werle, 2005). Ženevos konvencijų Papildomo I protokolo komentare nurodoma, kad teroro draudimas apima veiksmus, kuriais siekiama skleisti terorą (baimę, angl. *to spread terror*). Jugoslavijos tribunolo praktikoje teroras prieš gyventojus kvalifikuojamas kaip karo nusikaltimas pagal šio Tribunolo statuto 3 straipsnį (karo įstatymų ar papročių pažeidimai). Šiame straipsnyje nustatytas nebaigtinis karo įstatymų ir papročių pažeidimų sąrašas, juo siekiama apimti kitus pakankamai rimtus tarptautinės karo ar humanitarinės teisės pažeidimus, kurių neapima kitos Statuto nuostatos (atsakomybė už sunkius Ženevos konvencijų pažeidimus nustatyta Statuto 2 straipsnyje). Pagal Tribunolo praktiką, tam, kad tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimas patektų į šio straipsnio taikymo sritį, jis turi atitikti vadinamąsias *Tadic* sąlygas, kurias Tribunolas suformulavo byloje *Prokuroras prieš Tadic (Prokuroras prieš Galic, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2006 m. lapkričio 30 d. Nr. IT-98-29-A, 91 punktas)*:

- pažeista tarptautinės humanitarinės teisės norma;
- ši norma yra paprotinė arba grindžiama sutartine teise;
- pažeidimas turi būti rimtas (angl. *serious*), t. y. pažeista teisės norma, sauganti svarbias vertybes, o jos pažeidimas sukelia aukai sunkių padarinių;
- šios normos pažeidimas sukelia kaltininkui individualią baudžiamąją atsakomybę pagal tarptautinę paprotinę ar sutarčių teisę.

Tribunolas įvardija tokius teroro nusikaltimo požymius (*Prokuroras prieš Galic, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2006 m. lapkričio 30 d. Nr. IT-98-29-A, 81–104 punktai*; kaip naujesnį šaltinį žr., pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Mladić, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2017 m. lapkričio 22 d. Nr. IT-09-92, 3186 punktas*):

- smurtinės veikos ar grasinimas smurtu, nukreipti prieš civilius gyventojus ar atskirus civilius, tiesiogiai nedalyvaujančius karo veiksmuose, sukelti aukoms sunkių padarinių (*Prokuroras prieš Mladić, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2017 m. lapkričio 22 d. Nr. IT-09-92, 3187 punktas*, su tolesnėmis nuorodomis; *Prokuroras prieš Dragomir Milošević, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2009 m. lapkričio 12 d. Nr. IT-98-29/1-A, 32–33 punktai*);
- kaltininkas tyčia (sąmoningai, angl. *willfully*, – tai apima ir kaltės formą, panašią į netiesioginę tyčią pagal Lietuvos teisę) paverčia minėtus civilius smurto veiksmų ar grasinimų taikiniu;

7 Ten pat, p. 5248.

- smurto veiksmais ar grasinimais smurtu pirmiausia siekiama skleisti terorą prieš civilius gyventojus.

Pastarųjų požymių aiškinimus galima rasti Jugoslavijos tribunolo praktikoje (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Galic*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2006 m. lapkričio 30 d. Nr. IT-98-29-A; *Prokuroras prieš Mladić* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2017 m. lapkričio 22 d., Nr. IT-09-92, 3209 punktas).

Taigi tarptautinėje praktikoje dauguma situacijų ir požymių jau yra įvertinti, todėl būtina kvalifikuotai šiais vertinimais pasinaudoti. Tai ir buvo padaryta teikiant aiškinius 1991 m. sausio 13-osios įvykių byloje.

1991 m. sausio 13-osios bylai aktualūs nusikalstamų veikų požymiai apeliacinės instancijos teismo nuosprendyje suformuluoti taip: „<...> tyčia, vykdydami ir remdami kitos valstybės TSRS ir organizacijos TSKP politiką dideliu mastu ir sistemingai užpuldinėti civilius, persekiojo civilius dėl politinių ir nacionalinių motyvų, juos žudė, sunkiai sutrikdė jų sveikatą, agresijos ir tarptautinio ginkluoto konflikto metu žudė tarptautinės humanitarinės teisės saugomus asmenis, nežmoniškai elgėsi su tarptautinės humanitarinės teisės saugomais asmenimis, juos sunkiai sužalojo, naudojo bauginimo ir teroro priemones, neteisėtai suvaržė ir atėmė jų laisvę.“ Šie požymiai atitinka BK XV skyriuje apibrėžtą karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui sudėčių požymius:

- BK 100 straipsnį – „tyčia, vykdydamas ar remdamas valstybės ar organizacijos politiką dideliu mastu arba sistemingai užpuldinėti civilius, juos žudė arba sunkiai sutrikdė jų sveikatą, persekiojo dėl politinių ir nacionalinių motyvų“;
- BK 101 straipsnį – „ginkluoto konflikto arba agresijos metu įsakė, kurstė ar organizavo žudyti ar žudė tarptautinės humanitarinės teisės saugomus asmenis“;
- BK 103 straipsnio 1 dalį – „ginkluoto konflikto arba agresijos metu įsakė, kurstė ar organizavo nežmoniškai elgtis ar nežmoniškai elgėsi su tarptautinės humanitarinės teisės saugomais asmenimis: juos sunkiai sužalojo, naudojo bauginimo ir teroro priemones, neteisėtai suvaržė ir atėmė jiems laisvę“;
- BK 111 straipsnio 1 dalį – „vykdė tarptautinės humanitarinės teisės draudžiamą karo ataką prieš civilius“;
- BK 112 straipsnį – „pažeisdamas Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ar visuotinai pripažintų tarptautinių papročių dėl karo priemonių nuostatas įsakė karo veiksmuose panaudoti arba panaudojo uždraustas karo priemones“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022).

Vertinant šiuos požymius ir atsižvelgiant į nurodytą tarptautinės teisės jiems suteikiamą turinį matyti, kad aptartieji nusikalstamų veikų požymiai atitinka karo nusikaltimų (BK 101, 103, 111 ir 112 straipsniai) ir nusikaltimų žmoniškumui (BK 100 straipsnis) sampratą ir požymius. Šios išvados, be kita ko, buvo padarytos remiantis teisiškai reikš-

mingais tarptautinės teisės šaltiniais (*ad hoc* tarptautinių baudžiamųjų tribunolų statutais ir praktika, Ženevos konvencijomis, Romos statutu ir kt.). Pabrėžtina ir tai, kad įstatymų leidėjo vartojamos sąvokos „draudžiama karo ataka“ (BK 111 straipsnis), „karas“, „agresija“, „ginkluotas konfliktas“ (BK 101, 103, 105 straipsniai) ir kt. niekaip nepaneigia jų atitikties tarptautiniams nusikaltimams ir nereiškia būtinybės jas aiškinti kitaip, nei tai nustatyta tarptautinėje teisėje.

3. BENDRININKAVIMAS

Tarptautinėje baudžiamojoje teisėje asmens baudžiamosios atsakomybės pagrindai iš esmės buvo formuluojami pirmiausia siekiant užtikrinti, kad visi kaltininkai, nepriklausomai nuo jų pareigų ir atliekamo vaidmens darant tarptautinius nusikaltimus, taip pat „atstumo“ nuo potencialaus kaltininko iki konkretaus nusikaltimo (t. y. nusikaltimo požymių realizavimo), būtų patraukti atsakomybėn, o jų indėlis į kolektyvinio pobūdžio nusikaltimų padarymą tinkamai teisiškai įvertintas (Werle, 2005, 116–117). Tarptautiniai nusikaltimai beveik visada yra kolektyviniai, t. y. susiję su daugeliu kaltininkų, labai įvairiais būdais ir formomis dalyvaujančių didelio masto nusikalstamoje veikoje, taip pat didelių organizuotų struktūrų, įskaitant valstybės ir karines, bendradarbiavimu. Taigi teisinės formos tokių kolektyvinių darinių dalyvių atsakomybei pagrįsti klausimas yra itin aktualus, kita vertus, galima manyti, kad tradicinės nacionalinei baudžiamajai teisei įprastos bendrininkavimo formos nevisiškai atitinka nurodytus tarptautinių nusikaltimų ypatumus. Įvairiuose norminiuose tarptautinės baudžiamosios teisės šaltiniuose (pavyzdžiui, tarptautinių teismų statutuose) visų pirma apibrėžiami įvairių kaltininkų vaidmenys darant nusikaltimus ar prie jų prisidedant (bendrininkų rūšys). Nuoseklios universalios bendrininkavimo formų sistemos, bent panašia (įprasta) prasme, kaip, pavyzdžiui, Lietuvos teisinėje sistemoje, tarptautinėje paprotinėje teisėje iš esmės nėra suformuota.

Tarptautinių nusikaltimų pobūdis lemia tai, kad, siekiant pagrįsti konkretaus asmens baudžiamąją atsakomybę, ir tarptautiniams, ir nacionaliniams teismams dažnai tenka vertinti valstybių ir kitų organizacijų ir struktūrų veiklą, glaudžiai susijusią su tokių nusikaltimų darymu, juos skatinančią ar tiesiogiai pasireiškiančią nusikaltimų darymu. Kaltininkų tarpusavio ryšiai, susiformavę dėl jų pozicijos tokiose struktūrose, yra teisiškai reikšmingi vertinant jų elgesį. Kita vertus, tarptautinėje baudžiamojoje teisėje iš esmės neįtvirtinta paprotinių normų, pagal kurias fizinių kaltininkų bylose visais atvejais reikėtų teisiškai kvalifikuoti ir tokių organizuotų struktūrų veiklą, taikant joms tam tikrą bendrininkavimo formą, pavyzdžiui, pripažinti pačias struktūras, dalyvaujančias darant nusikaltimus, nusikalstama organizacija, grupė, susivienijimu ar pan. Savaiame nereikalaujama ir įrodyti, kad tam tikra struktūra buvo įsteigta specialiai nusikaltimams

daryti⁸. Tarptautinėje baudžiamojoje teisėje yra akcentuojama, kad baudžiamoji nusikalstama kaltė yra asmeninė (angl. *personal*) ir turi būti vengiama masinių bausmių.

Atitinkamai vadovaujantis Niurnbergo tribunolo statutu ir nuosprendžiu, tam tikros organizuotos struktūros, pavyzdžiui, valstybės kariuomenės, pripažinimas nusikalstama nėra būtina prielaida konkrečių jos narių, dalyvavusių darant tarptautinius nusikaltimus, baudžiamajai atsakomybei už tokius nusikaltimus. Tai galioja ir tais atvejais, kai jie nusikaltimus darė eidami savo pareigas tokioje struktūroje. Tokią poziciją keičiančių nuostatų tarptautinėje baudžiamojoje teisėje neatsirado ir vėliau. Antai Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų statuteose apsiribojama fizinių asmenų baudžiamosios atsakomybės reglamentavimu, o nuostatų dėl organizacijos ar grupės pripažinimo nusikalstamomis nėra. Kita vertus, individualioji atsakomybė įtvirtinta Niurnbergo tribunolo statuto 6 straipsnyje (jame nustatyti ir nusikaltimai žmoniškumui, taikai bei karo nusikaltimai), pagal kurį vadai, organizatoriai, kurstytojai ir bendrininkai (angl. *accomplices*), dalyvaujantys kuriant ar vykdant bendrą planą ar sąmokslą padaryti bet kurį šiame straipsnyje aprašytą nusikaltimą, yra atsakingi už visus bet kurio asmens veiksmus, padarytus vykdant šį planą. Taigi Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo statute buvo įvesta bendrojo plano sąvoka (doktrina), vienijanti visų bendrininkų veiksmus. Tolesniame tarptautinės baudžiamosios teisės raidos etape tarptautinių tribunolų (visų pirma Jugoslavijos) praktikoje bendrai kelių asmenų padarytiems nusikaltimams teisiškai įvertinti buvo, be kita ko, suformuluota ir taikoma vadinamoji bendros nusikalstamos grupės doktrina (angl. *joint criminal enterprise*, alternatyvi lietuviška sąvoka galėtų būti bendras nusikalstamas planas arba iniciatyva, sumanymas) (Werle, 2005, 120–121)⁹. Svarbu tai, kad ši individualios atsakomybės forma,

8 Pavyzdžiui, Niurnbergo tribunolo statuto 9 straipsnyje nustatyta, kad Tribunolas, nagrinėdamas bet kokios grupės ar organizacijos nario bylą, gali (angl. *may*) paskelbti (ryšium su bet kokia veika, už kurią toks asmuo gali būti nuteistas), kad grupė ar organizacija, kurios narys buvo šis asmuo, buvo nusikalstama organizacija. Pagal Statuto 10 straipsnį, bylose, kuriose grupė ar organizacija Tribunolo paskelbti nusikalstamomis, bet kurios Susitariančiosios Šalies kompetentinga nacionalinė institucija turi teisę perduoti asmenis nacionaliniams, kariniams ar okupaciniams teismams už narystę joje. Bet kurioje tokioje byloje grupės ar organizacijos nusikalstamas pobūdis yra traktuojamas kaip įrodytas ir nebus kvestionuojamas. Pagal Statuto 11 straipsnį, bet koks Tribunolo nuteistas asmuo gali būti nacionaliniame, kariniame ar okupaciniame teisme, nurodant Statuto 10 straipsnyje, apkaltintas kitu nusikaltimu negu narystė nusikalstamoje grupėje ar organizacijoje, ir toks jį nuteišęs teismas gali skirti jam bausmę, kuri yra nepriklausoma ir papildoma bausmės, kurią Tribunolas paskyrė už dalyvavimą tokios grupės ar organizacijos veikloje, požiūriu. Iš tokių Statuto nuostatų matyti, kad grupės ar organizacijos, kuriai priklausė atitinkamas kaltinamasis, pripažinimas nusikalstama Statute nėra traktuojamas kaip būtinoji jo baudžiamosios atsakomybės už Statute nustatytus tarptautinius nusikaltimus prielaida. Vertinant Statuto nuostatas, reikėtų ne tik turėti omenyje specifinį Statuto priėmimo ir Tribunolo įsteigimo kontekstą, bet ir atkreipti dėmesį į Tribunolo priimtame nuosprendyje pateiktus aiškinimus dėl jų taikymo.

9 Zahra Kesmati. "The Evolution of Conspiracy as a Mode of Collective Criminal Liability Since Nuremberg". Iš: Morten Bergsmo, Cheah Wui Ling, Song Tianying and Yi Ping (editors), *Historical Origins of International Criminal Law: Volume 3*, Torkel Opsahl Academic EPublisher, Brussels. <https://www.legal-tools.org/doc/37c7f4/pdf/>. P. 652.

pasak Jugoslavijos tribunolo, nėra statute (netiesiogiai) įtvirtinta novela. Tribunolo praktikoje ji grindžiama tarptautine paprotine teise, buvusia dar iki Tribunolo jurisdikcijai priskirto laikotarpio pradžios (1991 m.), be kita ko, įvairių tarptautinių ir nacionalinių teismų praktika, susiformavusia po Antrojo pasaulinio karo.

Pirmiausia reikėtų pabrėžti, kad tarptautinėje teisėje, kaip ir nacionalinėse teisinėse sistemose, baudžiamosios atsakomybės pagrindas yra asmeninės atsakomybės principas, pagal kurį niekas negali būti pripažintas baudžiamąja prasme atsakingu už veikas, kurias darant nedalyvavo asmeniškai ar koku nors kitu būdu (*nulla poena sine culpa*) (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Tadić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 1999 m. liepos 15 d. Nr. IT-94-1-A, 186 punktas). Jugoslavijos tribunolo statuto 7 straipsnio („Individuali baudžiamoji atsakomybė“) 1 dalyje įtvirtinta, kad asmuo, kuris planavo, kurstė, įsakė, įvykdė (angl. *committed*) ar kitaip padėjo (angl. *aided and abetted*) planuoti, rengti ar vykdyti Statuto 2–5 straipsniuose įtvirtintus nusikaltimus, yra individualiai atsakingas už nusikaltimą. Ši nuostata visų pirma apima paties kaltininko fizinį nusikaltimo padarymą ar kaltą neveikimą. Vienas iš Statute nurodytų nusikaltimų gali būti padarytas ir dalyvaujant bendro plano ar tikslo įgyvendinime. Jugoslavijos tribunolas klasikinėje byloje *Prokuroras prieš Tadić*¹⁰, kurioje buvo pradėta formuluoti bendros nusikalstamos grupės doktrina, be kita ko, nurodė, kad, atsižvelgiant į Tribunolo veiklos tikslą, visiems asmenims, dalyvavusiems darant rimtus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, turi būti įvykdytas teisingumas, nesvarbu, koku būdu jie galėjo šiuos pažeidimus padaryti ar dalyvauti juos darant. Tad teisinga būtų išvada, kad Tribunolo statute neapsiribojama nustatant jurisdikciją dėl tokių asmenų, kurie, kaip nurodyta Statuto 7 straipsnio 1 dalyje, planavo, kurstė, įsakė, fiziškai įvykdė ar kitaip padėjo ar kurstė planuojant, rengiant ar vykdamat Statuto 2–5 straipsniuose įtvirtintus nusikaltimus. Vadovaujantis Statutu, neatmetami ir dalyvavimo darant nusikaltimus būdai, kai keli asmenys, turintys bendrą tikslą, imasi nusikalstamos veiklos, kurią vykdo šio asmenų daugeto (angl. *plurality of persons*) nariai kartu ar keletas jų. Tas, kas prisideda prie asmenų grupės ar kai kurių grupės narių nusikaltimų darymo, įgyvendindamas bendrą nusikalstamą tikslą, gali būti pripažintas atsakingu baudžiamąja prasme, laikantis tam tikrų Tribunolo nuostatyto sąlygų (*Prokuroras prieš Tadić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 1999 m. liepos 15 d. Nr. IT-94-1-A, 190 punktas). Tribunolas pažymėjo, kad tokį aiškinimą lemia ne tik Statuto objektas ir tikslas, bet ir daugelio tarptautinių nusikaltimų, kurie dažniausiai padaromi karo sąlygomis, pobūdis. Dauguma šių nusikaltimų yra ne atskirų asmenų polinkio nusikalsti rezultatas, o kolektyvinio nusikalstamumo apraiška: nusikaltimus dažnai padaro asmenų grupės, veikiančios įgyvendindamos bendrą nusikalstamą sumanymą (angl. *common criminal design*). Nors nusikaltimą (nužudymą, miestų sugriovimą

10 <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>

vimą ir kt.) gali fiziškai padaryti (vykdyti, angl. *perpetrate*) tik kai kurie grupės nariai, kitų narių dalyvavimas ir prisidėjimas lengvinant nusikaltimo padarymą dažnai būna esminis. Taigi tokio elgesio pasirinkimo moralinis aspektas dažnai ne mažesnis ar išties nesiskiria nuo asmenų, tiesiogiai atliekančių atitinkamą veiką, kaltės (ten pat, 191 punktas). Šiomis aplinkybėmis pripažinus tik kaltininko (asmens, fiziškai atliekančio nusikalstamą veiką (angl. *perpetrator*), baudžiamąją atsakomybę, būtų nepaisoma visų asmenų, kurie tam tikru būdu sudarė galimybę jam atlikti tą nusikalstamą veiką, vaidmens kaip bendrakalčių (angl. *co-perpetrators*) (ten pat, 192 punktas). Šis aiškinimas, pagrįstas Statutu ir daugelio nusikaltimų, daromų karo metu, ypatumais, lemia išvadą, kad tarptautinė baudžiamoji atsakomybė apima veiksmus, kuriuos padarė asmenų kolektyvas (angl. *collectivity*), įgyvendindamas bendrą nusikalstamą sumanymą (angl. *common criminal design*). Tribunolas taip pat pabrėžė, kad tarptautinės baudžiamosios taisyklės dėl bendro tikslo iš esmės kyla iš daugelio pasaulio valstybių pozicijos, įtvirtintos jų nacionalinėse teisinėse sistemose, ir ją atspindi (ten pat, 193 punktas). Šios kolektyvinio (grupinio) nusikalstamumo (angl. *collective criminality*) rūšies objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių Statutas neapibrėžia, tad Tribunolas juos nustatė vadovaudamasis tarptautine paprotine teise, daugiausia teismų praktika. Šiuo aspektu Tribunolas atkreipė dėmesį į tai, kad daugelyje bylų dėl karo nusikaltimų, nagrinėtų po Antrojo pasaulinio karo (ir susijusių su šiuo karu), buvo vadovaujama principu, kad tuo atveju, kai du ar daugiau asmenų veikia kartu siekdami įgyvendinti bendrą nusikalstamą tikslą, vieno iš jų padaryti nusikaltimai gali sukelti visų tokios grupės narių atsakomybę.

Romos statute įtvirtinta detali dalyvavimo darant nusikaltimus formų sistema (25 straipsnio 3 dalis) rodo tam tikrą Jugoslavijos tribunolo praktikos įtaką, vis dėlto Statuto 25 straipsnio 3 dalies struktūra skiriasi nuo *ad hoc* tribunolų (Jugoslavijos ir Ruandos) statutų analogiškos nuostatos, tad pastarųjų aiškinimas ir taikymas negali būti tiesiogiai perkeltas į Teismo praktiką (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Lubanga* (ICC), 2014 m. gruodžio 1 d. Nr. ICC-01/04-01/06-3122, 472 punktas). Pagal 25 straipsnio 3 dalies a punktą, asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir yra baudžiamas už Teismo jurisdikcijai priklausančių nusikaltimų, jeigu padaro tokį nusikaltimą vienas, kartu su kitu asmeniu arba per jį, nepriklausomai nuo to, ar tas kitas asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Nusikaltimo bendras vykdymas, arba padarymas (įvykdymas) kartu su kitais (angl. *co-perpetration*), šios nuostatos prasme apibūdina situaciją, kai du ar daugiau asmenų darydami nusikaltimą veikia kartu, taigi jų koordinuotų individualių indėlių rezultatas yra objektyviųjų nusikaltimo požymių realizavimas, kuriam reikia bendravykdyčių (*co-perpetrators*) susitarimo (tiesioginio ar numanomo, sudaromo iš anksto ar improvizuotai), kuris paskatino vieno ar daugiau nusikaltimų padarymą ir kuris sieja kaltininkus tarpusavyje bei pagrindžia jų atitinkamų veikų (atsakomybės už juos) abipusį pasidalijimą (t. y. prisikyrimą kiekvienam iš kaltininkų) (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Al Mahdi* (ICC), 2016 m.

kovo 24 d. Nr. ICC-01/12-01/15, 24 punktas, su tolesnėmis nuorodomis). Toks susitarimas gali būti bendro plano formos ir (kaip jau aptartos Jugoslavijos tribunolo suformuluotos bendros nusikalstamos grupės doktrinos atveju) nebūtinai turi būti konkrečiai nukreiptas į nusikaltimo padarymą, pakanka, kad būtų esminis bendro plano nusikalstamumo elementas, kurį apibrėžiant Teismo praktikoje atsižvelgiama į Romos statuto 30 straipsnio (subjektyvioji nusikaltimo pusė) nuostatas, pagal kurias asmuo veikia tyčia, kai veikos atžvilgiu jis ketina būtent taip elgtis, o pasekmių atžvilgiu ketina sukelti būtent tokias pasekmes arba žino, kad jų atsiras įvykiams klostantis savaime (2 dalis) (*Prokuroras prieš Lubanga* (ICC), 2014 m. gruodžio 1 d. Nr. ICC-01/04-01/06-3122, 446 punktas). Formuluoatė „atsiras“ nurodo ateities įvykius ir, atsižvelgiant į vartojamą gramatinę formą, perteikia įsitikinimą dėl pasekmių atsiradimo ateityje. TBT yra išaiškinęs, kad absoliutus tikrumas dėl ateities neegzistuoja, taigi numatomumo standartas šiuo atveju yra beveik visiškas tikrumas (angl. *virtual certainty*) (*Prokuroras prieš Lubanga* (ICC), 2014 m. gruodžio 1 d. Nr. ICC-01/04-01/06-3122, 447 punktas).

Jei darant Teismo jurisdikcijai priskirtus nusikaltimus dalyvavo asmenų daugetas, tinkamiausias kriterijus siekiant nustatyti, ar asmuo padarė nusikaltimą kartu su kitais, ar tik prisidėjo (angl. *contributed*) prie kitų asmenų daromo nusikaltimo (tokiu atveju atsakomybė kyla ne pagal 25 straipsnio 3 dalies a punktą, o pagal kitas šios dalies nuostatas), yra nusikaltimo kontrolė. Vertinama, ar asmuo „kontroliavo nusikaltimą“ dėl savo esminio prisidėjimo vykdydamas susitarimą su bendravykdžiais, ar turėjo iš to išplaukiančią galią sužlugdyti nusikaltimo darymą (angl. *power to frustrate the commission*). Atsakius į šį klausimą teigiamai, galima daryti išvadą, kad asmuo padarė nusikaltimą, o ne tik prisidėjo prie jo padarymo (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Al Mahdi* (ICC), 2016 m. kovo 24 d. Nr. ICC-01/12-01/15, 24 punktas, su tolesnėmis nuorodomis).

Tarptautinio baudžiamojo teismo praktikoje dažniau nagrinėjamos gana aukštas karines, politines ar kitokias pareigas ėjusių kaltininkų bylos. Kai kurie bylų dėl kartu su kitais asmenimis padarytų nusikaltimų pavyzdžiai taip pat yra tokio pobūdžio. Antai minėtoje byloje *Prokuroras prieš Al Mahdi* islamistinių grupuočių *Ansar Dine* ir *Al-Qaeda* Malyje įsteigto „moralės būrio“ vadas, susijęs ir su religinio teismo darbu, buvo nuteistas kaip bendrakaltis už išpuolius prieš religinius ir istorinius pastatus Timbuktu 2012 m. vasarą. Būdamas vienas iš islamistinės grupės lyderių, jis buvo atsakingas už pastatų naikinimo organizavimą, logistiką, viešą ideologinį pagrindimą ir asmeniškai dalyvavo įvykių vietose stebėdamas naikinimą (Teismo nagrinėjimo kolegijos 2016 m. rugsėjo 27 d. nuosprendis, 53–56 punktai).

Byloje *Prokuroras prieš Lubanga* buvęs Kongo patriotų sąjungos ir Patriotinių pajėgų už Kongo išlaisvinimą pirmininkas – karinis ir politinis lyderis nuteistas kaip bendrakaltis už karo nusikaltimą – jaunesnių kaip penkiolikos metų vaikų verbavimą į organizacijos ginkluotąsias pajėgas ir jų panaudojimą aktyviai dalyvauti karo veiksmuose. Nuteista-

sis įgyvendino bendrą organizacijos veiklos koordinavimą, buvo nuolat informuojamas apie karines operacijas, dalyvavo jas planuojant, atliko esminį vaidmenį užtikrindamas logistiką, įskaitant ginklų ir amunicijos, maisto, uniformų ir kitus bendruosius tiekimus ginkluotosioms pajėgoms, aktyviai dalyvavo priimant sprendimus dėl verbavimo politikos, palaikė verbavimo iniciatyvas, pavyzdžiui, savo viešose kalbose vietos gyventojams ragino vaikus prisijungti prie kariuomenės ir po karinių mokymų užtikrinti gyventojų saugumą, be to, asmeniškai naudojo vaikus, įskaitant iki penkiolikos metų, kaip savo asmens sargybinius ir matė, kad tą patį daro kiti organizacijos nariai. Teismo nagrinėjimo kolegija šioje byloje nustatė, kad Lubanga su bendrakalčiais (įvairiais aukštais kariniais ir politiniais pareigūnais) sutarė sukurti stiprią kariuomenę, kad užtikrintų savo organizacijos politinę ir karinę kontrolę Kongo Itūrio regione; tuo metu regione buvusiomis aplinkybėmis, apie kurias jiems buvo žinoma, šio plano įgyvendinimas lėmė jaunesnių kaip penkiolikos metų asmenų verbavimą ir panaudojimą kaip kareivių, todėl šio plano, kuris apskritai galbūt buvo susijęs ir su nenusikalstamais tikslais, įgyvendinimo rezultatas buvo ir atitinkamų karo nusikaltimų padarymas.

Pagal Tarptautinio baudžiamojo teismo praktiką, netiesioginio vykdytojo (angl. *indirect perpetrator*) baudžiamoji atsakomybė pagal 25 straipsnio 3 dalies a punktą kyla tuo atveju, kai: asmuo įgyvendina kontrolę nusikaltimo, kurio objektyviuosius požymius realizuoja kitas asmuo ar asmenys; atitinka Statuto 30 straipsnyje nustatytus subjektyviuosius konkretaus nusikaltimo požymius; kai netiesioginis vykdytojas žino (suvokia) faktines aplinkybes, kurios leidžia jam įgyvendinti nusikaltimo kontrolę. Tokiais atvejais baudžiamoji atsakomybė gali būti susijusi, pavyzdžiui, su asmenų, kurie baudžiamąja tvarka neat-sako arba jų atsakomybė ribota, panaudojimu, taip pat su organizuota galios struktūra, kurios vadovai turi įgaliojimus narių atžvilgiu, – šiuo atveju paprastai kyla ir pačių vykdytojų baudžiamoji atsakomybė (pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Germain Katanga* (ICC), 2014 m. kovo 7 d. Nr. ICC-01/04-01/07, 1399 punktas *et seq.*).

Doktrinoje analizuojant Romos statuto nuostatas dėl individualiosios atsakomybės kaip artimas Jugoslavijos tribunolo išplėtotai bendros nusikalstamos grupės doktrinai nurodomas Romos statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktas, kuriame nustatyta, kad asmens baudžiamoji atsakomybė už Statute nurodytus nusikaltimus kyla, jeigu jis „koku nors kitu būdu¹¹ prisideda prie to, kad tokį nusikaltimą padarytų arba pasikėsintų jį padaryti bendrą tikslą turinti asmenų grupė. Tokia pagalba yra tyčinė ir:

- i) ja siekiama prisidėti prie grupės nusikalstamos veiklos arba nusikalstamo ketinimo, kai tokios veiklos ar ketinimo dalis yra Teismo jurisdikcijai priklausančio nusikaltimo padarymas, arba;
- ii) ji teikiama žinant apie grupės ketinimą padaryti nusikaltimą.“

11 Išskyrus ankstesniuose šios nuostatos punktuose nurodytus įprastus individualios atsakomybės atvejus.

Poziciją, kad šioje nuostatoje įtvirtinta bendro plano samprata, kuri reiškia atsakomybės formą, skirtingą nuo tradicinio bendrininkavimo (angl. *aiding and abetting*), nors Statuto 25 straipsnio 3 dalyje nustatyti objektyvūs ir subjektyvūs požymiai skiriasi nuo susiformavusių tarptautinėje humanitarinėje teisėje (pirmiau išdėstytoje teismų praktikoje), išreiškė pats Jugoslavijos tribunolas, analizuodamas savo formuluojamos sąvokos „bendra nusikalstama grupė“ pagrindą tarptautinėje paprotinėje teisėje ir sutartyse (*Prokuroras prieš Tadić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 1999 m. liepos 15 d. Nr. IT-94-1-A, 222–223 punktai). Tarptautinio baudžiamojo teismo teisės komentare nurodoma, kad minėta nuostata reglamentuoja naują dalyvavimo darant nusikaltimą formą – prisidėjimą prie grupės nusikaltimo, ir kad, pasak kai kurių autorių, Romos statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktas ir Jugoslavijos tribunolo jurisprudencija (dėl bendros nusikalstamos grupės) galėtų būti traktuojamos kaip „pusseserės“, o pasak kitų – minėta Romos statuto nuostata „šiek tiek praveria duris“, tačiau toli gražu neaišku, kiek toli sudėtinga Jugoslavijos tribunolo bendros nusikalstamos grupės doktrina galės pro tas duris „prasmukti“¹².

Iki šiol negausioje Tarptautinio baudžiamojo teismo praktikoje dėl Romos statuto 25 straipsnio 3 dalies d punkto nurodoma, kad šioje nuostatoje įtvirtinta bendrininkavimo forma, grindžiama prisidėjimu prie vieno ar kelių nusikaltimų, patenkančių į Tarptautinio baudžiamojo teismo jurisdikciją, padarymo. Teisminio nagrinėjimo kolegija, vadovaudamasi pirmiau sprendžiant tarpinius klausimus Teismo pateiktais išaiškinimais, yra pažymėjusi, kad ši atsakomybės forma skiriasi nuo bendros nusikalstamos iniciatyvos, apibrėžtos *ad hoc* tarptautinių baudžiamųjų tribunolų praktikoje, tuo, kad kaltinamasis nebus laikomas atsakingu už visus nusikaltimus, sudarančius bendro sumanymo dalį, bet atsakys tik už nusikaltimus, prie kurių padarymo jis prisidėjo. Taigi nusikaltimai, kurie yra bendro sumanymo dalis, bet asmuo, persekiojamas vadovaujantis Romos statuto 3 dalies d punktu, prie jų neprisidėjo, negalės būti tam asmeniui inkriminuojami taikant individualią baudžiamąją atsakomybę (*Prokuroras prieš Germain Katanga* (ICC), 2014 m. kovo 7 d. Nr. ICC-01/04-01/07, 1619 punktas). Tam, kad būtų taikomas Romos statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktas, reikalingos šios sąlygos¹³ (*Prokuroras prieš Germain Katanga* (ICC), 2014 m. kovo 7 d. Nr. ICC-01/04-01/07, 1620–1621 punktai):

- i. padarytas nusikaltimas, priskirtas TBT jurisdikcijai;
- ii. šį nusikaltimą padarę asmenys priklausė grupei asmenų, veikiančių bendrai pagal bendrą sumanymą;
- iii. kaltinamasis reikšmingu būdu prisidėjo prie nusikaltimo padarymo;

12 *Commentary on the Law of the International Criminal Court*. Mark Klamberg (editor). Torkel Opsahl Academic EPublisher, Brussels, 2017. P. 217.

13 Cituojamoje byloje, atsižvelgiant į jos aplinkybes, buvo aptariamas tik atvejis, kai buvo padarytas nusikaltimas, o pasikėsimo situacija neanalizuota.

iv. šis prisidėjimas buvo tyčinis;

v. kaltinamasis prisidėjo prie nusikaltimo visiškai suvokdamas asmenų grupės tyčią padaryti atitinkamą nusikaltimą.

Tam, kad asmuo būtų pripažintas baudžiamąja prasme atsakingu už Teismo jurisdikcijai priskirtą nusikaltimą vadovaujantis Romos statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktu, šie penki elementai (požymiai) turi būti nustatyti atmetus pagrįstas abejonas.

Apibrėždamas grupės veiklą įgyvendinant bendrą sumanymą, TBT iš esmės vadovaujasi *ad hoc* tribunolų (visų pirma Jugoslavijos) praktika dėl bendros nusikalstamos grupės, kuri taip pat remiasi bendro sumanymo sąvoka (*Prokuroras prieš Germain Katanga* (ICC), 2014 m. kovo 7 d. Nr. ICC-01/04-01/07, 1625–1626 punktai). Bendro sumanymo dalyvių tyčia turi būti tokia pati, t. y. jie siekė sukelti nusikalstamus padarinius ar žinojo, kad, įvykiams einant įprasta eiga, nusikaltimas bus padarytas; tokia tyčia gali būti nustatyta atsižvelgus į grupės bendrai priimtus sprendimus ar jos veiksmus ar neveikimą (ten pat, 1627 punktas). Siekiant įsitikinti, kad kaltininkas veikė bendro sumanymo kontekste, taip pat turi būti įrodyta, kad atitinkamas nusikaltimas buvo bendro sumanymo dalis. Nusikaltimai, kurie nėra grupės narių oportunistinių veiksmų rezultatas ir nekyla iš bendro sumanymo, negali būti traktuojami kaip bendras grupės veiksmas (ten pat, 1630 punktas). Grupei galima priskirti tik tokius nusikaltimus, kuriuos ji padarė bendra tyčia (kai bendras sumanymas buvo padaryti atitinkamą nusikaltimą arba susijęs su jo padarymu), įskaitant atvejus, kai nusikaltimas turėjo būti padarytas esant normaliai įvykių eigai, ir tik tokiu atveju gali kilti baudžiamoji atsakomybė pagal Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktą. Konkretus asmuo, atsakantis pagal šią nuostatą, gali priklausyti arba nepriklausyti grupei (svarbus tik atitinkamos tyčios buvimas) (ten pat, 1631 punktas). Reikšmingas prisidėjimas suprantamas kaip toks, kuris darė įtaką nusikaltimo padarymui (pačiam padarymo faktui ar būdui); tai vertinama *nuo bylos prie bylos* pagrindu (ten pat, 1632–1634 punktai). Subjektyvieji (kaltės turinio) požymiai taikant kaltininkui Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktą atitinkamai skiriasi nuo bendrųjų kaltės formos reikalavimų pagal Statuto 30 straipsnį, t. y. nustato tam tikrą išimtį iš jame nustatytos bendrosios taisyklės, nors 30 straipsnis¹⁴ vis tiek aktualus aiškinant pačios

14 30 straipsnis. Subjektyvioji nusikaltimo pusė

1. Jei nenumatyta kitaip, asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir už Teismo jurisdikcijai priklausančią nusikaltimą yra baudžiamas tik tuo atveju, kai objektyvieji nusikaltimo požymiai yra tyčiniai ir sąmoningi.
2. Pagal šį straipsnį asmuo veikia tyčia, jei:
 - a) veikos atžvilgiu jis ketina būtent taip elgtis;
 - b) pasekmių atžvilgiu jis ketina sukelti būtent tokias pasekmes arba žino, kad jos atsiras įvykiams klostantis savaime.
3. Šiame straipsnyje „sąmoningumas“ – tai suvokimas, kad egzistuoja tam tikra aplinkybė arba kad pasekmės atsiras įvykiams klostantis savaime. Atitinkamai aiškinami ir terminai „suvokti“ bei „sąmoningai“.

tyčios sąvoką (ten pat, 1637–1639 punktai). Taigi, pagal Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punktą subjektyviaja prasme šioje nuostatoje nurodytas asmens prisidėjimas turėtų būti tyčinis ir apimti vieną iš joje (i ir ii papunkčiuose) nurodytų konkrečių psichinių požymių. Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punkte nurodyta tyčia taikoma tik tam elgesiui, kuriuo pasireiškia kaltininko prisidėjimas, o ne jo psichiniam santykiui su šiame punkte nurodyta nusikalstama veikla ar ketinimu; vadovaujantis Statuto 30 straipsnio 2 dalies a punktu, kaltinamasis turi siekti atitinkamai pritaikyti savo elgesį; jo veiksmai (prisidedant prie nusikalstamos veiklos ar plano) turi būti sąmoningi ir tyčiniai, bet nereikalaujama įrodyti, kad asmuo pritarė grupės ketinimui padaryti nusikaltimą; pakanka, kad jis suvoktų, jog atitinkamu elgesiu prisideda prie kartu veikiančių asmenų grupės veiklos.

Aiškindamas pagalbą, teikiamą žinant apie grupės ketinimą padaryti nusikaltimą (Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punkto ii papunktis), TBT yra nurodęs, kad šiame kontekste kartu (bendrai) veikiančių asmenų grupė, siekianti bendro tikslo, turi tyčia siekti padaryti nusikaltimą Statuto 30 straipsnio 2 dalies b punkto prasme (pasekmių atžvilgiu ketina sukelti būtent tokias pasekmes arba žino, kad jų atsiras įvykiams klostantis savaime). Asmuo, kurio atsakomybė grindžiama Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punkto ii papunkčiu, grupės ketinimo požiūriu turi būti sąmoningas, kaip apibrėžta 30 straipsnio 3 dalyje, t. y. tuo metu, kai savo elgesiu prisideda, turi suvokti, kad toks ketinimas egzistuoja (ten pat, 1641 punktas). Turi būti įrodytas kiekvieno konkretaus nusikaltimo suvokimas, nepakanka asmens suvokimo apie bendrą nusikalstamą ketinimą siekiant įrodyti, kaip nustatyta Statuto 25 straipsnio 3 dalies d punkto ii papunktyje, kad kaltinamasis žinojo, jog grupė ketino padaryti kiekvieną iš nusikaltimų, kurie sudarė dalį bendro ketinimo (plano). Tam, kad kaltinamasis galėtų atsakyti kaip bendrininkas, jo suvokimas įrodomas reikšmingomis faktinėmis aplinkybėmis ir turi būti susietas su grupės ketinimu padaryti konkrečius nusikaltimus, kaip apibrėžta Statuto 30 straipsnio 2 dalies b punkte (ten pat, 1642 punktas).

Panašūs aiškinimai buvo pasitelkti ir 1991 m. sausio 13-osios įvykių byloje, kurioje bendrininkavimo instituto taikymo pagrįstumas buvo ginčijamas nurodant, kad nuteistieji nebuvo gavę įsakymų pulti civilius, taip pat neva negalėjo žinoti, kaip pasielgs kiti kariai ar karininkai, todėl negali atsakyti už šių veiksmus. Kasacinės instancijos teismas šiuo klausimu pabrėžė, kad šiais kasacinių skundų argumentais kasatoriai nepagrįstai atriboja nuteistųjų veiksmus nuo bendro 1991 m. sausio mėn. įvykių konteksto. Kasaciniuose skunduose dirbtinai telkiamas dėmesys į pavienius nuteistųjų veikų epizodus, menkinant TSRS politikos nulemtų nagrinėjamų nusikalstamų veikų mastą bei kiekvieno iš nuteistųjų indėlį remiant ir vykdant tokią politiką, taigi paneigiama byloje nustatytų faktinių aplinkybių teisinė reikšmė. Be kita ko, siekiama sukurti nekoordinuoto, atsitiktinumo nulemto veikimo regimybę. Primintina, kad nuteistųjų veiką sudarė sistema veiksmų: nukreipiamieji ir puolamieji, jie vertinti pagal idealiąją sutaptį: nusikalstamų veiksmų prieš Lietuvos valstybę rengimas, karinės operacijos planavimas, Spaudos rūmų, TV bokšto, LRT studi-

jos užgrobimas, komendanto valandos įvedimas. Šiuos veiksmus skirtingomis apimtimis įgyvendino nuteistieji, dėl kurių buvo paduoti kasaciniai skundai. Įgyvendindami kariams ir karininkams iškeltas užduotis, minėtų objektų užėmimo metu prieš civilius naudojo garsinius ir kovinius šaudmenis bei artimos kovos veiksmus – stumdydami, smūgiuodami kumščiais, spardydami kojomis ir suduodami smūgius civiliams ginklais bei kitomis kūno žalojimui pritaikytomis priemonėmis, sudavė nenustatytą skaičių smūgių, taip pat komendanto valandos metu vykdė asmenų judėjimo teisių suvaržymus. Šiais veiksmais nužudyta 14 asmenų, o 837 asmenims padaryta įvairaus sunkumo laipsnio sveikatos sutrikdymų. Teismas atkreipė dėmesį ir į tai, kad nagrinėjamoje baudžiamojoje byloje yra nuteisti 67 asmenys, bet vien iš tų dvylikos nuteistųjų, dėl kurių paduoti kasaciniai skundai, plataus pobūdžio veiksmy ir jiems keltų uždavinių matyti nusikalstamų veikų prieš Lietuvos valstybę pavojingumas, karinės operacijos mastas ir tikslinis panaudojimas TSRS represinei politikai prieš civilius įgyvendinti, – nuteistųjų veiksmai apima tiek visos karinės operacijos, tiek atskirų jos etapų tikslų ir nuoseklų planavimą, kovinių padalinių komunikavimo ir veiksmy koordinavimo užtikrinimą, karinės sunkiosios technikos, propagandinių priemonių panaudojimą, laisvo judėjimo ir kitų asmenų laisvių ribojimą. Todėl tokio pobūdžio bylose nuteistųjų veikų bendrumas tinkamai įvertintas pritaikius bendrininkavimo institutą – bendrininkavimas yra objektyviai ir subjektyviai suderinti veiksmai, kai visi bendrininkai ne tik faktiškai veikia kartu, bet ir suvokia veikiantys bendrininkų grupe ir darantys neteisėtus veiksmus. Taigi kiekvieno bendrininkavimo atveju kaip atitinkamų požymių visuma turi būti konstatuota ir tai, kad visi bendrininkai atitinka įstatyme nustatytus subjekto bendruosius (amžius, pakaltinamumas) ir (ar) specialiuosius (einamos pareigos, jų pobūdis) požymius, kad yra bent dviejų asmenų susitarimas veikti bendrai, kad kiekvienas bendrininkas suvokia, jog kėsinaisi į tą patį objektą, taip pat suprantą ir kitus bendrai daromas veikos sudėties, įtvirtintos BK Specialiojoje dalyje, požymius. Pripažįstant asmenį bendrininku, būtina nustatyti, kad jo veiksmai yra reikšmingi bendrai nusikalstamai veikai, nes sudaro sąlygas kitų bendrininkų veiksams ar papildo juos, t. y. jei bendrininkas neatliktų savo veiksmy, bendros nusikalstamos veikos būtų neįmanoma padaryti arba jos padarymas iš esmės pasunkėtų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022).

4. ĮSAKYMO VYKDYMAS KAIP ATSAKOMYBĖ ŠALINANTI APLINKYBĖ

Tarptautinėje baudžiamojoje teisėje vėliausiai nuo Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo statuto ir šio tribunolo nuosprendžio priėmimo bei juose suformuluotų principų

universalumo pripažinimo momento iš esmės pripažįstama, kad įsakymo vykdymas paprastai neatleidžia kaltininko nuo baudžiamosios atsakomybės. Tiesa, pripažįstama ir šio principo išimtis tuo atveju, kai asmuo, turintis pareigą vykdyti įsakymą, nežinojo, kad įsakymas yra neteisėtas, ir įsakymas nebuvo akivaizdžiai neteisėtas (pavyzdžiui, Romos statuto 33 straipsnis). Šios taisyklės taikymo pavyzdžių atliekant analizę rasti nepavyko. Kita vertus, baudžiamosios teisės doktrinoje diskutuojama, ar būtų galima ir kokiais atvejais iš principo būtų galima situacija, kai įsakymas daryti nusikaltimą žmoniškumui ar karo nusikaltimą jį gavusio asmens požiūriu galėtų nebūti akivaizdžiai neteisėtas. Romos statuto 33 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad įsakymai vykdyti genocidą arba nusikaltimus žmoniškumui yra aiškiai neteisėti.

Iliustruojant įsakymo reikšmę šalinant baudžiamąją atsakomybę arba jos nešalinant naudingas Jugoslavijos tribunolo praktikos pavyzdys, kai karys neteisėtą įsakymą įvykdė dėl to, kad atsisakymo atveju jam grėsė prievarta. Byloje *Prokuroras prieš Dražen Erdemović* (Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 1998 m. kovo 5 d. Nr. IT-96-22) nebuvo nustatyta pagrindo pašalinti kaltinamojo baudžiamąją atsakomybę: Bosnijos serbų armijos kareivis 1995 m. liepos 16 d. dalyvavo beginklių bosnių vyrų iš Srebrenicos egzekucijoje, paties vertinimu, asmeniškai nužudė apie 70 žmonių, ir tai padarė vykdydamas vado įsakymą, kurį atsisakius vykdyti jam buvo pagrasinta mirtimi (buvo pagrindas manyti, kad šis grasinimas būtų buvęs įvykdytas). Vėliau D. Erdemovićius gailėjosi dėl padaryto nusikaltimo, pats prisipažino jį padaręs duodamas interviu žurnalistui, bendradarbiau su Tribunolo prokuroru. Tribunolas nepripažino įsakymą vykdančio kaltinamojo patirtos prievartos kaip atsakomybę šalinančios aplinkybės ar pagrindo atleisti jį nuo baudmės atlikimo ir konstatavo, kad prievarta negali suteikti visiškos apsaugos kariui, kaltinamam nusikaltimu žmoniškumui ir (ar) karo nusikaltimu, susijusiu su nekaltų žmonių nužudymu (Apeliacinės kolegijos 1997 m. spalio 7 d. nuosprendis). Vis dėlto Tribunolas skirdamas bausmę atsižvelgė į tai kaip į švelninančią aplinkybę. D. Erdemovićius Jugoslavijos tribunolo teisminės nagrinėjimo kolegijos 1998 m. kovo 5 d. nuosprendžiu buvo nuteistas už nužudymą kaip už karo įstatymų ir papročių pažeidimą (pagal Jugoslavijos tribunolo statuto 3 straipsnį; toks kaltinimas buvo pasirinktas gynybai sudarius susitarimą su prokuroru, o sunkesnę kaltinimą nužudymu kaip nusikaltimu žmoniškumui prokuroras atsiėmė atsižvelgdamas į pakoreguotą kaltinamojo prisipažinimą iš naujo nagrinėjant bylą teisminėje kolegijoje¹⁵); kaip sunkinančios aplinkybės buvo įvertinti nusikaltimo mastas ir apimtis, kaltinamojo vaidmuo jį darant, bet prioritetas suteiktas švelninančioms aplinkybėms – atsižvelgta į kaltinamojo jauną amžių, šeimos padėtį, asmenybę, kaltės pripažinimą, atgailą (iš bylos duomenų matyti, kad ištis labai nuoširdžią), bendradarbiavimą su

15 Apeliacinė kolegija grąžino bylą nagrinėti iš naujo atsižvelgdama į tai, kad kaltinamasis teisme nebuvo tinkamai informuotas apie savo prisipažinimo procesinius padarinius.

prokuroru, į tai, kad nusikaltimą padarė dėl prievartos. Skiriant bausmę taip pat atsižvelgta, viena vertus, į žudymo aplinkybes, ypač į žudynių aukų kančios laipsnį, kaltinamojo panaudotas žudymo priemones, jo tuometinį požiūrį; kita vertus, į prisipažinimą, nors jokios institucijos dar nesiekė jo persekioti dėl dalyvavimo žudynėse, ir žinant, kad dėl pasipasakojimo greičiausiai bus traukiamas atsakomybėn. Asmuo nuteistas laisvės atėmimu penkeriems metams.

1991 m. sausio 13-osios įvykių byloje teikiant išaiškinimus dėl kasacinių skundų argumentų, neva nuteistieji tik vykdė aukštesniųjų vadų įsakymus nesuprasdami šių sumanymo, nepagrįstumo buvo remiamasi keliais tarptautinės praktikos principais. Pabrėžta, kad nuteistieji, dėl kurių paduoti kasaciniai skundai, buvo karininkai, ėjo aukštas vadovaujamas pareigas. Tokiu atveju aukštesniojo vado įsakymo vykdymas nesuvokiant jo sumanymo prieštarautų bendrajai logikai – aukštesniojo vado sumanymo nesupratimas neleistų tinkamai įgyvendinti pavestų užduočių, atitinkamai pagal savo pareigas duodant įsakymus žemesniosios grandies karininkams ar kariams, vadovaujant kariniams vienetams. Tokiu faktiniu atveju, kuris nustatytas nagrinėjamoje byloje, kai vykdomos karinės užduotys neišvengiamai lėmė tiesioginę konfrontaciją su civiliais asmenimis, represinių priemonių naudojimą (t. y. tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymas, nežmoniškas elgesys, bauginimo ir teroro priemonių, taip pat draudžiamų karo priemonių prieš juos naudojimas) ir aiškiai turi nusikalstamų veikų – tarptautinių nusikaltimų požymių, asmens sąmoningas prisidėjimas prie tokių veiksmų šiuos plėtojant reiškia žinojimą, kad dalyvaujama bendrininkų grupėje, ir sutikimą joje dalyvauti. Sąvoka „sąmoningai“ apima kumuliacinius žinojimo ir valios aspektus, kurie egzistuoja tada, kai nurodytą tikslą turinčioje ar poveikį darančioje veikloje dalyvaujantis asmuo sąmoningai to siekia ar bent jau suvokia, kad jo dalyvavimas gali pagrįsti tokį tikslą ar poveikį, ir sutinka su tokia galimybe. Taigi tyčia konstatuota ir bendrininkavimo subjektyvieji požymiai nustatyti tinkamai (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022).

5. IMUNITETAS NUO BAUDŽIAMOJO PERSEKIOJIMO

Tarptautinėje teisėje skiriamas asmeninis imunitetas (lot. *ratione personae*), taikomas ribotai kategorijai aukštų valstybės pareigūnų, kurių veiksmų laisvė tarptautinio bendradarbiavimo kontekste turi esminę reikšmę valstybės veikimui. Asmeninis imunitetas taikomas, pavyzdžiui, valstybės vadovams ir diplomatomams. Taip pat yra skiriamas funkcinis imunitetas (*ratione materiae*), t. y. potencialiai taikomas valstybės oficialiems veiksams, kuriuos įgyvendina jos pareigūnai. Kiekvienu atveju būtina vertinti šių imunitetų taikymo (ne)galimumą.

Imunitetas nuo užsienio valstybės baudžiamosios jurisdikcijos suprantamas kaip griežtai procesinio pobūdžio kliūtis įgyvendinti valstybės baudžiamąją jurisdikciją prieš kitos valstybės oficialius asmenis (pareigūnus) (pavyzdžiui, *Kongo Demokratinė Respublika prieš Belgiją* [ICJ], 2002 m. vasario 14 d., 60 punktas). Vis dėlto, straipsnio autorių nuomone, asmenys, atsakingi už tarptautinių nusikaltimų padarymą, negali remtis funkcinio imunitetu nuo nacionalinės ar tarptautinės jurisdikcijos net jei šiuos nusikaltimus padarė veikdami kaip valstybės pareigūnai.

Antai Niurnbergo tribunolas nuosprendyje nurodė, kad tarptautinės teisės principas, pagal kurį tam tikromis aplinkybėmis saugomi valstybės atstovai, negali būti taikomas tokiems jų veiksams, kurie yra laikomi nusikalstamais pagal tarptautinę teisę. Tokių veiksmų kaltininkams oficialios jų pareigos negali būti priedanga ir teikti galimybę išvengti bausmės paskyrimo tinkamame procese. Niurnbergo tribunolo statuto 7 straipsnyje aiškiai nustatoma, kad kaltinamųjų oficialios (valstybės vadovų ar atsakingų pareigūnų vyriausybės padaliniuose) pareigos neturi būti pagrindas atleisti juos nuo atsakomybės ar švelninti bausmę. Kita vertus, Niurnbergo tribunolo statuto esmė ta, kad asmenys turi tarptautines (iš tarptautinės teisės kylančias) pareigas, kurios viršija valstybinius nacionalinius įsipareigojimus paklusti. Karo įstatymus pažeidžiančiam asmeniui negali būti taikomas imunitetas, net jei jis veikia įgyvendindamas valstybės įgaliojimus, jeigu valstybė, sankcionuodama tokius veiksmus, peržengia savo kompetencijos pagal tarptautinę teisę ribas (angl. *He who violates the laws of war cannot obtain immunity while acting in pursuance of the authority of the State if the State in authorising action moves outside its competence under international law*).

Minėta, kad Niurnbergo tribunolo statute ir nuosprendyje pripažinti tarptautinės teisės principai buvo patvirtinti 1946 m. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija, taip pripažįstant jų universalumą, ir išdėstyti 1950 m. JT Tarptautinės teisės komisijos. Vadovaujantis IV principu, „faktas, kad asmuo veikė vykdydamas savo vyriausybės ar karinio viršininko įsakymą, neatleidžia jo nuo atsakomybės pagal tarptautinę teisę, jeigu jis iš tikrųjų turėjo moralinio pasirinkimo galimybę“. Analogiškos pozicijos laikomasi ir vėlesniuose *ad hoc* tarptautinių tribunolų statuteuose ir praktikoje (šiuo aspektu žr., pavyzdžiui, *Prokuroras prieš Blaškić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2000 m. kovo 3 d. Nr. IT-95-14-T, 41 punktą). Imunitetų netaikymas valstybės pareigūnams galiausiai buvo įtvirtintas ir Romos statuto 27 straipsnyje, pagal kurį valstybės pareigūnai neatleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, o imunitetai ir specialiosios proceso taisyklės, nacionalinėje ar tarptautinėje teisėje nustatytos tam tikras oficialias pareigas einantiems asmenims, nedraudžia TBT vykdyti jurisdikcijos tokio asmens atžvilgiu. Išvada, kad civilizuotų tautų pripažįstami bendrieji teisės principai ir baudžiamoji atsakomybė už tarptautinius nusikaltimus, kuriais itin pavojingai kėsinamasi į pagrindines žmonių bei jų grupių teises ir daroma didelė žala, negali būti paneigiami

dėl formalios kliūties baudžiamajam procesui – funkcinio valstybės pareigūnų imuniteto, buvo padaryta ir kasacinės instancijos teismo išplėstinės septynių teisėjų kolegijos Sausio 13-osios byloje (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022).

IŠVADOS

1. Nors pirminė tarptautinio susitarimo siekiant išsaugoti taiką ir įtvirtinti taikius ginčų sprendimų būdus idėja kilo dar XIX a. pabaigoje, jėgos panaudojimo draudimas nuosekliai susiformavo XX a. pirmojoje pusėje. Savo ruožtu jėgos naudojimo ar agresijos sąvokos tarptautinės teisės aktuose nėra vienalytės ir traktuojamos skirtingai, o tai sudaro prielaidas interpretuoti ginkluotos jėgos panaudojimą stengiantis išvengti šiame kontekste padarytų veikų priskyrimo karo nusikaltimams ar nusikaltimams žmoniškumui. Plačiai apibrėžiant ginkluoto konflikto sąvoką siekiama apibūdinti faktinę situaciją, lemiančią tarptautinės humanitarinės teisės taikymą, o tai, vos atsiradus karinės jėgos panaudojimo situacijai, leidžia įsigalioti tarptautinėje humanitarinėje teisėje nustatytoms teisėms ir pareigoms.
2. Nacionalinėje teisėje įtvirtinti karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui sudėties požymiai turi specifinę reikšmę, kuri nacionalinėje teisėje neapibrėžiama, bet šių nusikaltimų požymių vertinimas ir aiškinimas kyla iš tarptautinių teisės aktų nuostatų ir tarptautinių teismų praktikos. Atitinkamai nacionalinės baudžiamosios teisės normų taikymas yra pagrindžiamas atsižvelgiant į aptariamųjų nusikaltimų požymių reikšmę pagal tarptautinės teisės principų turinį, tarptautinės teisės aktų nuostatas ir tarptautinių teismų praktiką.
3. Karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui pobūdis lemia tai, kad šie beveik visada yra padaromi daugelio kaltininkų, neretai didelių organizuotų valstybinių ar karinių struktūrų. Nors valstybių ir kitų organizacijų bei struktūrų, glaudžiai susijusių su minėtų nusikalstamų veikų darymu, veiklos vertinimas sprendžiant dėl baudžiamosios atsakomybės už tarptautinius nusikaltimus yra neišvengiamai būtinas, bet šių struktūrų pripažinimas nusikalstama organizacija nėra būtina prielaida nustatyti jos narių, dalyvavusių darant tarptautinius nusikaltimus, baudžiamąją atsakomybę.
4. Nuoseklios ir universalios bendrininkavimo formų sistemos tarptautinėje paprotinėje teisėje iš esmės nėra suformuota. Poreikis derinti individualios atsakomybės ir atsakomybės neišvengiamumo principus paskatino Niurnbergo bei Jugoslavijos karinius tribunolus suformuluoti bendrojo plano doktriną, pagal kurią vadai, organizatoriai, kurstytojai ir bendrininkai, dalyvaujantys kuriant ar vykdant bendrą planą ar sąmokslą padaryti bet kurį Niurnbergo tribunolo statuto 6 straipsnyje aprašytą

nusikaltimą, yra atsakingi už visus bet kurio asmens veiksmus vykdant šį planą, taip pat bendros nusikalstamos grupės doktriną, iš esmės pagrįstą bendrąja nuostata, kad visiems asmenims, dalyvavusiems darant rimtus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus, turi būti įvykdytas teisingumas, nesvarbu, koku būdu jie galėjo padaryti šiuos pažeidimus ir dalyvauti juos darant, taigi tas, kas prisideda prie asmenų grupės ar kai kurių grupės narių nusikaltimų padarymo, įgyvendinant bendrą nusikalstamą tikslą, gali būti pripažintas atsakingu baudžiamąja prasme. Savo ruožtu Tarptautinis baudžiamasis teismas savo formuojamoje praktikoje siekia didesnio laipsnio atsakomybės individualizavimo ir pažymi, kad kaltinamasis nebus laikomas atsakingas už visus nusikaltimus, sudarančius bendro sumanymo dalį, bet turi atsakyti tik už nusikaltimus, prie kurių padarymo jis prisidėjo, – tam taikomas nusikaltimo kontrolės testas (vertinama, ar asmuo dėl savo esminio prisidėjimo vykdant susitarimą su bendrakalčiais turėjo iš to išplaukiančią galimybę sužlugdyti nusikaltimo padarymą).

5. Tarptautinėje baudžiamajoje teisėje nuo Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo statuto ir šio tribunolo nuosprendžio priėmimo pripažįstama, kad įsakymo vykdymas neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės, nebent asmuo, privalėjęs vykdyti įsakymą, nežinojo, kad įsakymas yra neteisėtas, o įsakymas nebuvo akivaizdžiai neteisėtas. Teismų praktikoje šios principo išimties taikymo atvejų nenustatyta. Pastebėtina, kad įsakymo davimo aplinkybės, pavyzdžiui, grasinimas prievarta paveikti įsakymą privalančio įvykdyti asmens valią priešintis tokio įsakymo vykdymui, gali būti pripažinta baudžiamąją atsakomybę lengvinančia aplinkybe.
6. Karo įstatymus pažeidžiančiam asmeniui negali būti taikomas imunitetas, net jei jis veikia įgyvendindamas valstybės įgaliojimus, jei valstybė, sankcionuodama tokius veiksmus, viršija savo kompetenciją pagal tarptautinę teisę.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

Hagos konvencija dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo (1899).

Hagos konvencija dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo (1907). *Valstybės žinios*, 152-5537.

Tautų sąjungos paktas (1920).

Konvencija dėl agresijos apibrėžimo (1933).

Jungtinių Tautų Chartija (1945). *Valstybės žinios*, 15-557.

Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį (1948). *Valstybės žinios*, 23-855.

Ženevos konvencija dėl civilių apsaugos karo metu (1949). *Valstybės žinios*, 63-1908.

Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir už nusikaltimus žmoniškumui (1968). *Valstybės žinios*, 23-856.

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija (1974) Nr. 3314(XXIX).

Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui (1998). *Valstybės žinios*, 49-2165.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.

Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymas (2000). *Valstybės žinios*, 64-1927.

Specialioji literatūra

Tsagourias, N. (2012) Cyber attacks, self-defence and the problem of attribution. *Journal of Conflict and Security Law*, 17,2 (2012): 236.

Žilinskas, J. (2016). *Tarptautinė humanitarinė (ginkluotojo konflikto) teisė*. I dalis. Vilnius.

Werle, G. (2005). *Principles of International Criminal Law*. Hague.

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. Commentary of 1987. Protection of the civilian population [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=5E5142B6BA102B45C12563CD00434741>.

Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Topical Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. 2006 Human Rights Watch. [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ICTYweb_0.pdf.

Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 2020. Article 130 : Grave breaches. P. 5245. [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=B0BAF7DBF7E5B3FAC1258584004494BF>.

Žilinskas, J. (2011). Kodėl Medininkų žudynes reikėtų kvalifikuoti kaip nusikaltimus žmoniškumui (atsakymas prof. V. Landsbergiui). [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/jzilinskas-kodel-medininku-zudynes-reiketu-kvalifikuoti-kaip-nusikaltimus-zmoniskumui-atsakymas-prof-v-landsbergiui.d?id=48157921>.

Žilinskas, J. (2022). Agresija, karas, „specialioji operacija“ – ar žodžiai keičia teisinę prasmę? [interaktyvus] (modifikuota 2023-08-31). Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1633859/justinas-zilinskas-agresija-karas-specialioji-operacija-ar-zodziai-keicia-teisine-prasme>.

Žilinskas, J. (2002). Karo nusikaltimų ir genocido reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamuosiuose įstatymuose raida. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367184521615/J.04~2002~1367184521615.pdf>.

Žilinskas, J. (2004). Karo nusikaltimų ir genocido reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamuosiuose įstatymuose raida. Prieiga per internetą: <http://www.genocid.lt/Leidyba/12/justinas.htm>.

Teismų praktika

Nikaragva prieš Jungtines Amerikos Valstijas [ICJ], 1986 m. birželio 27 d.

Kongo Demokratinė Respublika prieš Belgiją [ICJ], 2002 m. vasario 14 d.

Prokuroras prieš Germain Katanga (ICC), 2014 m. kovo 7 d., Nr. ICC-01/04-01/07.

- Prokuroras prieš Lubanga* (ICC), 2014 m. gruodžio 1 d., Nr. ICC-01/04-01/06-3122.
- Prokuroras prieš Al Mahdi* (ICC), 2016 m. kovo 24 d., Nr. ICC-01/12-01/15.
- Prokuroras prieš Bosco Ntaganda* [ICC], 2019 m. liepos 8 d., ICC-01/04-02/06-2359.
- Prokuroras prieš Kayishema ir Ruzindana* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai], 1999 m. gegužės 21 d. ICTR-95-1-T.
- Prokuroras prieš Ruggiu* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Ruandai], 2000 m. birželio 1 d., Nr. ICTR-97-32.
- Prokuroras prieš Tadić* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 1999 m. liepos 15 d., Nr. IT-94-1-A.
- Prokuroras prieš Dražen Erdemović* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 1998 m. kovo 5 d., Nr. IT-96-22.
- Prokuroras prieš Dražen Erdemović* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 1997 m. spalio 7 d., Nr. IT-96-22-A.
- Prokuroras prieš Kupreškić ir kt.* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2000 m. sausio 14 d., Nr. IT-95-16-T.
- Prokuroras prieš Blaškić* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2000 m. kovo 3 d., Nr. IT-95-14-T.
- Prokuroras prieš Blaškić*, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai, 2004 m. liepos 29 d., Nr. IT-95-14-A.
- Prokuroras prieš Kvočka ir kt.* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2001 m. lapkričio 2 d., Nr. IT-98-30/1.
- Prokuroras prieš Stakić* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2003 m. liepos 31 d., Nr. IT-97-24.
- Prokuroras prieš Brđjanin* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2004 m. rugsėjo 1 d., Nr. IT-99-36.
- Prokuroras prieš Kordić ir Cerkez* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2004 m. gruodžio 17 d., Nr. IT-95-14/2-A.
- Prokuroras prieš Galić* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2006 m. lapkričio 30 d., Nr. IT-98-29-A.
- Prokuroras prieš Strugar* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2006 m. lapkričio 30 d., Nr. IT-01-42.
- Prokuroras prieš Dragomir Milošević* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2009 m. lapkričio 12 d., Nr. IT-98-29/1-A.
- Prokuroras prieš Mladić* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2017 m. lapkričio 22 d., Nr. IT-09-92.
- Prokuroras prieš Prlić ir kt.* [Tarptautinis baudžiamasis tribunolas Jugoslavijai], 2017 m. lapkričio 29 d., Nr. IT-04-74-A.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-1-693/2017.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022.